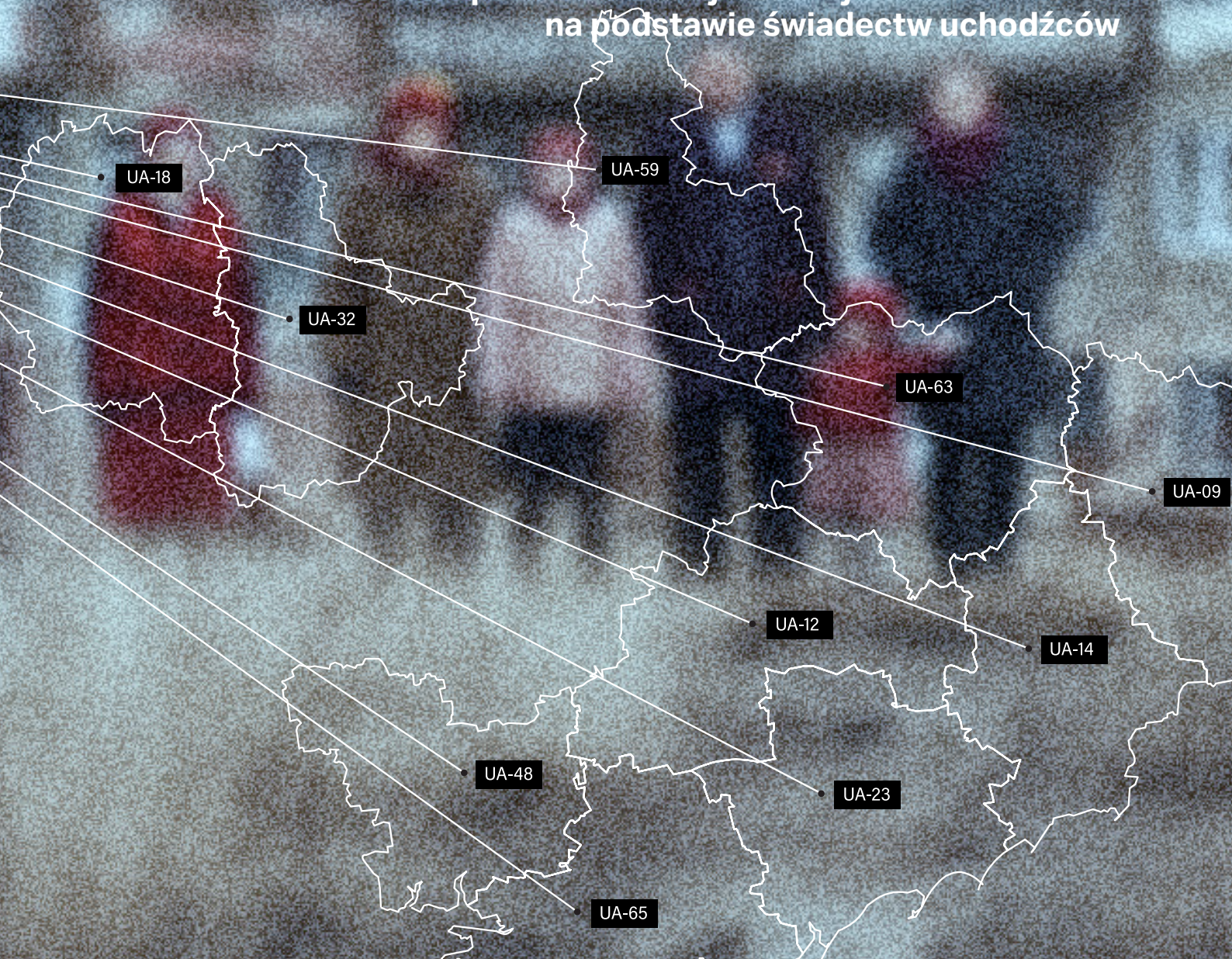

W POSZUKIWANIU SPRAWIEDLIWOŚCI

**Prawa osób, które doświadczyły naruszeń
międzynarodowego prawa w czasie agresji
Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie.**

**Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka
na podstawie świadectw uchodźców**

W POSZUKIWANIU SPRAWIEDLIWOŚCI

**Prawa osób, które doświadczyły naruszeń
międzynarodowego prawa w czasie agresji
Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie.**

**Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka
na podstawie świadectw uchodźców**

Autorzy: Elena Wasylew, Maryna Sedowa

Konsultacja naukowa: prof. dr hab. Hanna Kuczyńska

Redakcja: dr Aleksandra Iwanowska, Marta Lityńska

Zespół dokumentatorów: Oksana Chala, Bogna Chmielewska, Julia Cheromukhina, Natalia Davydenko, Anna Farifonova, Nikita Grekowicz, Viktoriia Matola, Leonid Pimienov, Olga Salomatova, Iryna Vasilyeva

Projekt graficzny i skład: Julia Karwan-Jastrzębska

Wydawca: Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa

Czerwiec 2024

Musimy zabrać głos w imieniu tych, którzy już nie mogą. (...) Te historie trzeba opowiadać, bo zło musi zostać ukarane, a zbrodnie trzeba nazywać po imieniu.

Anna z Żytomierza¹

Musimy dokumentować prawdę, bo inaczej (...) nic nie zostanie. Przynajmniej dla tych, którzy przeżyli.

Wiktor z Mariupola

¹ W celu zapewnienia anonimowości, wszystkie imiona osób przywołane w raporcie zostały zmienione.

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	8
2. METODOLOGIA	10
2.1. Gromadzenie danych i względy etyczne	10
2.2. Przegląd przeprowadzonych wywiadów indywidualnych	11
2.3. Bezstronność prowadzonych badań	13
2.4. Bezpieczeństwo i anonimowość rozmówców	13
2.5. Dane demograficzne	14
3. KONTEKST: TRWAJĄCY MIĘDZYNARODOWY KONFLIKT ZBROJNY W UKRAINIE	15
4. MIĘDZYNARODOWE RAMY PRAWNE	17
5. PRZEGLĄD NARUSZEŃ MPH i MPPCZ (KTÓRYCH W WIĘKSZOŚCI DOPUSZCZAŁY SIĘ SIŁY ROSYJSKIE) ZGŁOSZONYCH HFPC W LATACH 2022–2023	20
5.1. Ofiary śmiertelne wśród ludności cywilnej wskutek ataków wojskowych i naruszenia MPH	22
5.2. Osoby zaginione w trakcie działań wojennych	23
5.3. Zniszczenia i uszkodzenia infrastruktury cywilnej	27
5.4. Brak zapewnienia dostępu do bezpiecznych dróg ewakuacyjnych, pomocy humanitarnej oraz przymusowe przesiedlenie i deportacje ludności cywilnej	32
5.5. Groźby, przemoc i represje na terytoriach okupowanych przez Federację Rosyjską	34
5.6. Ograniczona swoboda przemieszczania się i przeszukania miejsc zamieszkania na terytoriach okupowanych	37
5.7. Arbitralne zatrzymania i torturowanie ludności cywilnej na terytoriach okupowanych	38
5.8. Zmuszanie do deklarowania lojalności wobec władz okupacyjnych - "polityka paszportyzacji"	41
6. NIEBEZPIECZNA DROGA Z TERYTORIÓW OKUPOWANYCH DO POLSKI	44

7. GLOBALNE DZIAŁANIA W ZAKRESIE ŚCIGANIA ZBRODNI MIĘDZYNARODOWYCH I ROLA POLSKI WE WSPIERANIU OSÓB OCALAŁYCH W UZYSKANIU DOSTĘPU DO WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI I REPARACJI	47
7.1. Podejmowane działania w zakresie ścigania sprawców zbrodni międzynarodowych na szczeblu międzynarodowym i krajowym	47
7.2. Działania mające na celu zapewnienie osobom ocalałym reparacji, w tym kompensaty za poniesione szkody i krzywdy moralne	49
7.3. Rola Polski we wspieraniu dostępu do mechanizmów wymiaru sprawiedliwości i reparacji	50
8. REKOMENDACJE	53

1. WSTĘP

Pełnoskalowa¹ inwazja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, która rozpoczęła się 24 lutego 2022 r., spowodowała niewyobrażalne cierpienie – w jej następstwie miliony rodzin zostały zmuszone do opuszczenia swoich domów, a życie niezliczonej liczby osób legło w gruzach. Mieszkańcy Ukrainy wciąż odczuwają skutki wojny i łamanie praw człowieka, a perspektyw na zakończenie walk nadal brak.

Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), inne organizacje międzynarodowe i grupy społeczeństwa obywatelskiego dokumentowały i cały czas dokumentują naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH) i międzynarodowego prawa praw człowieka (MPPCz) dokonywane w czasie trwającego konfliktu zbrojnego, głównie przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka (HFPC) włączyła się w działania dokumentacyjne w celu wspierania mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego² w Ukrainie, w tym:

- wszczęcia postępowań karnych prowadzonych przeciwko sprawcom zbrodni międzynarodowych,
- zapewnienia reparacji³ dla osób, które doświadczyły tych zbrodni⁴, w tym kompensaty za poniesione szkody i krzywdy moralne w postępowaniu karnym,
- budowania skoncentrowanego na ofiarach i ocalałych archiwum historii wojny,

1 Federacja Rosyjska rozpoczęła agresję przeciwko Ukrainie w lutym 2014 roku na Krymie. Po przeprowadzeniu tzw. „referendum”, 18 marca 2014 r. podpisała „Traktat o przystąpieniu Republiki Krymu do Federacji Rosyjskiej”, bezprawnie przyłączając Krym do Federacji Rosyjskiej. W kwietniu 2014 r. ugrupowania zbrojne wrogie wobec rządu w Kijowie utworzonego po wydarzeniach na Majdanie zajęły budynki publiczne i terytorium części obwodów donieckiego i ługańskiego. W maju 2014 r., po przeprowadzeniu tzw. referendum, które nie zostały uznane ani przez rząd Ukrainy, ani społeczność międzynarodową, te ugrupowania zbrojne ogłosiły powstanie „Donieckiej Republiki Ludowej” i „Ługańskiej Republiki Ludowej”. Doprowadziło to do eskalacji agresji w celu uzyskania kontroli na terytorium wschodniej Ukrainy, przez Federację Rosyjską 24 lutego 2022 r.

2 Pojęcie sprawiedliwości okresu przejściowego opisuje podejście do rozliczenia masowych naruszeń MPH i MPPCz, które skupia się na zapewnieniu ofiarom i ocalałym dostępu do mechanizmów sprawiedliwości, oraz wzmocnieniu procesów pokojowych, demokratycznych i społecznych (skupionych na pojednaniu). Więcej informacji na ten temat w: ONZ, Guidance Note on Transitional Justice, A Strategic Tool for People, Prevention and Peace, czerwiec 2023.

3 W niniejszym raporcie, termin „reparacje” używany jest do opisanego praw osób, które doświadczyły naruszeń MPH i MPPCz do otrzymania kompleksowego wsparcia, które zapewni im dochodzenie sprawiedliwości oraz ulgę w doznanej krzywdzie i „naprawienie” szkody wyrządzonej na skutek naruszenia prawa. Warto pamiętać, że w prawie międzynarodowym termin „reparacje” odnosi się także do poziomu państw (nie tylko jednostek).

4 W niniejszym raporcie określenia „osoby, które doświadczyły naruszeń MPH i MPPCz”, „pokrzywdzeni”, „ofiary” i „ocaleni” używane są zamiennie. W odniesieniu do osób, które doświadczyły przemocy seksualnej szczególnie ważne jest używanie terminologii, która unika ich stygmatyzacji jako ofiary – np. „osoby ocalałe”.

które – udostępnione opinii publicznej – może podważyć konfrontacyjne narracje bagatelizujące bezprawność i tragiczne konsekwencje agresji Rosji na Ukrainę.

Niniejszy raport przedstawia historie uchodźców z Ukrainy, którzy korzystają z ochrony międzynarodowej w Polsce lub przejeżdżali przez Polskę. Dokument zawiera rekomendacje skierowane przede wszystkim do polskich władz, proponujące działania, które mogą zwiększyć efektywność ścigania zbrodni międzynarodowych, ułatwić uchodźcom dostęp do wymiaru sprawiedliwości i reparacji, a także zapewnić tym z nich, którzy doświadczyli poważnych naruszeń prawa międzynarodowego, niezbędne wsparcie rehabilitacyjne, w tym dostęp do opieki medycznej i psychologicznej, pomocy społecznej oraz prawnej.

HFPC przeprowadziła wywiady z osobami z różnych części Ukrainy, które doświadczyły naruszeń MPH i MPPCz, w tym tortur, nieludzkiego oraz poniżającego traktowania, prześladowania, przemocy seksualnej, wymuszonych zaginięć lub arbitralnych zatrzymań, a także doznały traumy w związku z przestępstwami popełnionymi na ich bliskich. Wielu opłakuje członków rodziny, którzy zginęli lub zaginęli. Losy tysięcy zaginionych w Ukrainie są nieznane.

HFPC działa w Ukrainie od 2014 roku. Początkowo celem prowadzonych działań było wspieranie organizacji ukraińskich w dokumentowaniu naruszeń prawa międzynarodowego w kontekście konfliktu we wschodniej części Ukrainy i na okupowanym przez Federację Rosyjską Krymie. Po 24 lutego 2022 r. HFPC zaangażowała się w proces dokumentowania naruszeń MPH i MPPCz popełnionych w trakcie pełnoskalowej wojny w Ukrainie. Te naruszenia mogą następnie, przez właściwe organy, zostać ocenione jako zbrodnie międzynarodowe. Od sierpnia 2022 roku zespoły Fundacji kontaktują się z osobami chętnymi do opowiedzenia swoich historii i zarejestrowania swoich świadectw. Działania dokumentacyjne HFPC prowadzone są w Polsce we współpracy z Koalicją 5 rano (Ukraine.5 AM Coalition)⁵.

5 <https://www.5am.in.ua/en>.

2. METODOLOGIA

2.1. Gromadzenie danych i względy etyczne

HFPC przeprowadziła pogłębione, częściowo ustrukturyzowane wywiady z uchodźcami z Ukrainy objętymi ochroną międzynarodową w Polsce (lub przejeżdżającymi przez Polskę), którzy doświadczyli lub byli świadkami naruszeń MPH i MPPCz. Ich świadectwa zostały przeanalizowane pod kątem międzynarodowych norm prawnych, a także informacji na temat sytuacji w Ukrainie opublikowanych przez instytucje i mechanizmy ONZ, międzynarodowe i ukraińskie organizacje pozarządowe zajmujące się prawami człowieka, krajowe organy dochodzeniowe, Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) i inne wiarygodne źródła.

Zespoły HFPC poinformowały osoby, z którymi przeprowadzono wywiady, że w zależności od ich woli i wyrażenia pisemnej zgody, ich świadectwa zostaną:

- udostępnione krajowym lub międzynarodowym mechanizmom śledczym, takim jak polscy i ukraińscy prokuratorzy, Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK), organy monitorujące ONZ i OBWE,
- uwzględnione w raportach HFPC opracowywanych w celu informowania społeczeństwa o naruszeniach MPH i MPPCz popełnionych w czasie wojny w Ukrainie oraz ich konsekwencjach,
- zamieszczone w przyszłych archiwach historycznych.

HFPC poinformowała rozmówców o dobrowolnym charakterze wywiadów. Wszystkie wywiady odbywały się w bezpiecznych przestrzeniach, które zapewniały prywatność osób w nich uczestniczących i były prowadzone w języku ukraińskim lub rosyjskim.

Aby zmniejszyć ryzyko ponownej traumatyzacji osób, które musiały na nowo przeżywać wojenne doświadczenia, zespoły HFPC zostały przeszkolone w zakresie metod prowadzenia wywiadów uwzględniających traumę, między innymi przez organizację pozarządową Polish Center for Torture Survivors⁶. Ponadto, Fundacja nawiązała współpracę z organizacjami humanitarnymi oferującymi

6 <https://pcts.org.pl>.

pomoc psychospołeczną w celu wsparcia osób, z którymi przeprowadzono wywiady i zapewnienia opieki psychologicznej w razie potrzeby⁷.

HFPC koordynowała również działania z innymi organizacjami pozarządowymi dokumentującymi zbrodnie wojenne na terenie Polski, aby uniknąć prowadzenia wywiadów z tymi samymi osobami⁸.

2.2. Przegląd przeprowadzonych wywiadów indywidualnych

W okresie od sierpnia 2022 r. do grudnia 2023 r. pracownicy HFPC przeprowadzili 226 działań informacyjnych w 40 lokalizacjach (np. w centrach pomocy humanitarnej i ośrodkach zamieszkania zbiorowego) i odbyli rozmowy z 1800 osobami. Zaowocowało to 105 wywiadami pogłębionymi, w tym 91 wywiadami z osobami, które były bezpośrednimi świadkami lub doświadczyły naruszeń MPH i MPPCz. Według stanu na marzec 2024 r. ponad 40% rozmówców pozostało w Polsce, reszta zamieszkała w Europie Zachodniej i USA, a kilkoro wróciło do Ukrainy.

Wśród osób, z którymi HFPC przeprowadziła wywiady:

- Dwie osoby doświadczyły **śmierci bliskiej osoby** w wyniku masowych lub celowych ataków, a 17 było świadkami śmierci bliskiej osoby; 9 ze wspomnianych 19 rozmówców pochodziło z Mariupola (HFPC udokumentowała łącznie 42 przypadki śmierci, w tym 34 które miały miejsce w Mariupolu).
- 36 osób ucierpiało na skutek **częściowego lub całkowitego zniszczenia obiektów cywilnych** (własności prywatnej, pól uprawnych, na których umieszczono miny i niewybuchy).
- 16 osób zostało **arbitralnie zatrzymanych**; 10 było ofiarami, a dwie świadkami **tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania**.
- Dwie osoby szukały swoich **zaginionych krewnych**.

7 Komunikacja z organizacjami zapewniającymi specjalistyczne wsparcie psychologiczne dla osób pokrzywdzonych w wyniku zbrodni międzynarodowych została nawiązana za pośrednictwem organizacji takich jak Biuro Wysokiego Komisarza ds. Uchodźców (UNHCR).

8 W tym z Fundacją Sunflowers i Centrum Dokumentacji Zbrodni Wojennych – Opora.

- Dwie osoby były ofiarami, a jedna świadkiem **przymusowego przesiedlenia do Federacji Rosyjskiej**.
- 11 osób zostało przymuszonych do **zadeklarowania lojalności wobec władz okupacyjnych** poprzez przyjęcie paszportu Federacji Rosyjskiej lub aktów urodzenia dzieci.
- Dwie osoby uciekły z terytoriów okupowanych, aby uniknąć **przymusowego wcielenia do sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej**.
- 16 osób doświadczyło **przeszukania domu** przez siły okupacyjne – w większości przypadków wiązało się to z **torturami, nieludzkim i poniżającym traktowaniem, grabieżami i innymi naruszeniami**.

Ograniczona liczba świadectw osób, które doświadczyły przemocy seksualnej związanej z konfliktem

HFPC przeprowadziła wywiad z jedną osobą, która doświadczyła przemocy seksualnej i innych naruszeń MPH i MPPCz, w tym wymuszonego zaginięcia⁹ jej dorosłych dzieci. Kobieta podróżowała przez Polskę do innego państwa europejskiego.

Dane zebrane przez HFPC dotyczące przypadków przemocy seksualnej nie odzwierciedlają rzeczywistej liczby ocalałych wśród uchodźców w Polsce.

W Ukrainie organy ścigania, ONZ i organizacje pozarządowe szeroko dokumentują doniesienia o aktach przemocy seksualnej związanej z konfliktem wobec kobiet, dziewcząt, mężczyzn i chłopców¹⁰.

HFPC odnotowuje, że efektywna identyfikacja osób, które doświadczyły przemocy seksualnej wymaga świadczenia holistycznego wsparcia, które

9 Międzynarodowa Konwencja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem z dnia z 20 grudnia 2006 r. (podpisana przez Polskę w dniu 25 czerwca 2013 r., ale nadal nie ratyfikowana) definiuje w art 2 wymuszone zaginięcie jako aresztowanie, zatrzymanie, uprowadzenie lub jakąkolwiek inną formę pozbawienia osoby wolności, dokonane przez przedstawicieli Państwa (lub przez osoby lub grupy osób działające z upoważnienia Państwa); po którym następuje odmowa przyznania faktu pozbawienia wolności lub ukrywanie losów bądź miejsca pobytu takiej osoby. Za ofiary łamania praw człowieka uznaje się również krewnych osoby zaginionej. Na ten temat więcej w: ICRC, Missing persons and their families international legal framework, listopad 2023 [dostęp: 20.05.2024].

10 Na przykład od lutego 2022 do grudnia 2023 r. Biuro Prokuratora Generalnego Ukrainy zarejestrowało 257 incydentów związanej z konfliktem przemocy seksualnej: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/seksualne-nasilstvo-pov-yazane-z-konfliktom>.

uwzględnia perspektywę i doświadczenia tych osób. Taki system wsparcia jest niezbędny, aby zapewnić przestrzeganie praw wszystkich ocalałych¹¹.

Przemoc seksualna wiąże się z doświadczeniem stygmatyzacji, a osobom, które jej doświadczyły, trudno jest wyjawić swoje doświadczenia. Wiele z nich potrzebuje specjalistycznego i dostosowanego do swoich potrzeb holistycznego wsparcia w zakresie opieki zdrowotnej i psychologicznej, usług prawnych czy pomocy społecznej, którego dostępność w Polsce jest obecnie ograniczona¹². Ponadto, jak zauważyła Specjalna Sprawozdawczyni ONZ ds. przemocy wobec kobiet i dziewcząt, jej przyczyn i konsekwencji podczas swojej wizyty w Polsce w 2023 r., uchodźczynie, które doświadczyły przemocy seksualnej odczuwają te same ograniczenia w polityce państwa co polskie kobiety i dziewczęta, które w dużej mierze nie mają dostępu do specjalistycznych usług, w tym dostępu (i informacji o tej możliwości) do legalnej i bezpiecznej aborcji i leczenia następstw zgwałcenia¹³.

2.3. Bezstronność prowadzonych badań

Pracownicy Fundacji dołożyli wszelkich starań, aby zachować obiektywność i niezależność w procesie zbierania świadectw. Analiza zebranych informacji, prowadzona na podstawie obowiązujących definicji i standardów MPH i MPPCz, pokazała, że naruszenia udokumentowane w raporcie były w większości przypadków popełniane przez przedstawicieli sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej, czyli wojennego agresora. Jedynie w pięciu przypadkach zidentyfikowaliśmy naruszenia, które mogły być popełnione przez wojska ukraińskie (w większości przypadków dotyczyło to ataków bez rozróżnienia na obiekty cywilne).

2.4. Bezpieczeństwo i anonimowość rozmówców

Aby zapewnić bezpieczeństwo naszych rozmówców, a także ze względu na wciąż istniejące ryzyko odwetu wobec wielu osób z terytoriów okupowanych (np. osób, których krewni zostali zatrzymani przez siły okupacyjne lub których

11 ICC, Policy on gender-based crimes; crimes involving sexual, reproductive and other gender-based violence, grudzień 2023r.; Zob. Także: WHO, Mental health and psychosocial support for conflict-related sexual violence: principles and interventions, 2012 r.

12 EIGE, Women fleeing the war: Access to sexual and reproductive healthcare in the EU under the Temporary Protection Directive, 2024 r., str. 70.

13 Specjalna Sprawozdawczyni ONZ ds. przemocy wobec kobiet i dziewcząt, Wizyta oficjalna w Polsce – wstępne ustalenia i zalecenia, 9 marca 2023 r.

krewni nie mogą wyjechać, bo odebrano im dokumenty), HFPC przedstawiła w niniejszym raporcie ograniczone informacje zawarte w treści zebranych świadectw. Imiona osób, których wypowiedzi przytaczamy w raporcie zostały zmienione.

2.5. Dane demograficzne

HFPC rozmawiała z osobami z 10 różnych obwodów (regionów) Ukrainy:

- Obwód chersoński: 31
- Obwód doniecki: 22
- Obwód zaporoski: 16
- Obwód charkowski: 7
- Obwód ługański: 8
- Obwód kijowski: 3
- Obwód dnipropietrowski: 1
- Obwód żytomierski: 1
- Obwód sumski: 1
- Obwód mikołajowski: 1

Większość, około 70%, pochodziła z terytoriów okupowanych przez Federację Rosyjską, gdzie łamanie praw człowieka jest rozpowszechnione i systematyczne (na wielu z tych obszarów od 2014 roku).

3. KONTEKST: TRWAJĄCY MIĘDZYNARODOWY KONFLIKT ZBROJNY W UKRAINIE

24 lutego 2022 roku Federacja Rosyjska rozpoczęła pełnoskalową agresję na Ukrainę, wspieraną przez powiązane z Rosją ugrupowania zbrojne¹⁴. Zbrojna napaść doprowadziła do poważnego zaostrzenia konfliktu trwającego od 2014 roku i umożliwiła Federacji Rosyjskiej zajęcie terytorium Ukrainy w obwodach donieckim, charkowskim, chersońskim, ługańskim, mikołajowskim i zaporoskim.

W wyniku podjętej kontrofensywy ukraińskie siły zbrojne do końca listopada 2022 r. odbiły większość terenów obwodu mikołajowskiego, prawie cały obwód charkowski, miasto Chersoń i obszary obwodu chersońskiego na prawym brzegu Dniepru.

We wrześniu 2022 roku rosyjskie władze okupacyjne przeprowadziły tzw. „referenda” i bezprawnie anektowały obwody doniecki, ługański, chersoński i zaporoski. Siły zbrojne Federacji Rosyjskiej obejmowały coraz ściślejszą kontrolą pozostałe terytoria okupowane, narzucając na nich rosyjski system polityczny, prawny, administracyjny i gospodarczy¹⁵. W październiku 2022 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ potępiło i uznało za bezprawną próbę nielegalnej aneksji terytoriów Ukrainy. Zarówno Zgromadzenie Ogólne ONZ, jak i Sekretarz Generalny wyrazili ubolewanie z powodu agresji Rosji na Ukrainę, która stanowi naruszenie Karty Narodów Zjednoczonych i prawa międzynarodowego¹⁶.

Działania zbrojne prowadzone były głównie w dużych miastach i na gęsto zaludnionych obszarach, takich jak Czernihów, Charków, Donieck, Horliwka, Makiewka, Mariupol, Chersoń i Mikołajów, skutkując dużą liczbą zabitych wśród ludności cywilnej i poważnymi zniszczeniami obiektów cywilnych w całym kraju.

Do lutego 2024 r. ONZ odnotowała ponad 10 000 osób zabitych i prawie 20 000 rannych w wyniku tego konfliktu zbrojnego. Faktyczna liczba ofiar jest prawdopodobnie znacznie wyższa¹⁷. Według Agencji Narodów Zjednoczonych

14 Są to następujące organizacje paramilitarne, zasadniczo kontrolowane przez Federację Rosyjską: 1) powiązane z Rosją ugrupowanie zbrojne byłych samozwańczych „republik” (tzw. „Donieckiej Republiki Ludowej” i „Ługańskiej Republiki Ludowej”); oraz 2) personel prywatnej firmy wojskowej Grupa Wagnera.

15 OHCHR, Human rights situation during the Russian occupation of territory of Ukraine and its aftermath, marzec 2024, pkt.112 [dostęp: 20.05.2024].

16 Zob. rezolucje Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr ES-11/1 i ES-11/4 (2022).

17 OHCHR, Human Rights Situation in Ukraine: 1 December 2023 - 26 March 2024, marzec 2024, pkt.29 [dostęp: 20.05.2024].

ds. Uchodźców (UNHCR) w wyniku działań wojennych ponad 6 milionów osób zostało zmuszonych do opuszczenia Ukrainy, a ponad 3,5 miliona musiało zmienić miejsce pobytu na terenie kraju¹⁸.

We wspólnej ocenie rządu Ukrainy, Grupy Banku Światowego, Komisji Europejskiej i ONZ, opublikowanej w grudniu 2023 r., oszacowano, „całkowity koszt odbudowy w Ukrainie na 486 mld USD w ciągu następnej dekady”. Podkreślono ponadto, że w samym tylko 2024 r. „kraj ten będzie potrzebował około 15 mld USD na natychmiastową odbudowę i realizację priorytetów związanych z odbudową zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym, ze szczególnym naciskiem na wsparcie i mobilizację sektora prywatnego wraz z odbudową mieszkalnictwa, infrastruktury „miękkiej” i usług, energetyki i transportu”¹⁹.

Trwające ataki utrudniają dostarczanie pomocy humanitarnej, a szkody w infrastrukturze energetycznej spowodowały, że na wielu obszarach nie ma dostępu do wody, elektryczności i ogrzewania. Według Biura Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka²⁰ główną przyczyną strat wśród ludności cywilnej i zniszczeń infrastruktury cywilnej jest powszechne użycie broni wybuchowej o szerokim zasięgu na zaludnionych obszarach (np. ciężkiej artylerii i wieloprowadnicowych wyrzutni rakiet [MLRS]) oraz ataki lotnicze). Działania zbrojne doprowadziły ponadto do zanieczyszczenia terytorium Ukrainy dziesiątkami tysięcy min i niewybuchów, jako pozostałości wojennych²¹.

Liczne raporty mechanizmów ONZ i podmiotów społeczeństwa obywatelskiego²² udokumentowały systematyczne naruszanie MPH i MPPCz oraz ogólne pogorszenie stanu przestrzegania szeregu praw obywatelskich, politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych przysługujących ludności cywilnej. Dotyczy to zwłaszcza obszarów okupowanych przez Federację Rosyjską, gdzie ludność cywilna jest narażona na negatywne skutki konfliktu zbrojnego i najdłużej pozbawiona swoich praw.

18 Zob. UNHCR: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [dostęp: 20.05.2024].

19 The World Bank, Ukraine - Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3): February 2022 – December 2023, 31 grudnia 2023 r., s.16.

20 OHCHR, Human Rights Situation in Ukraine: 1 December 2023 - 26 March 2024, marzec 2024, pkt. 4, 31, 36 [dostęp: 20.05.2024].

21 Zob. Human Rights Watch, Landmine Use in Ukraine, czerwiec 2023 [dostęp 20.05.2024].

22 Więcej informacji w regularnych raportach publikowanych przez Misję Obserwacyjną OHCHR w Ukrainie; oraz Komisję Śledczą ONZ; Zobacz też raporty opublikowane przez grupy społeczeństwa obywatelskiego związane z Koalicją Ukraine. 5 AM: <https://www.5am.in.ua/en> lub Koalicją Tribunal for Putin: <https://t4pua.org/en/1084>.

4. MIĘDZYNARODOWE RAMY PRAWNE

Międzynarodowe prawo humanitarne (MPH)

Międzynarodowy konflikt zbrojny w Ukrainie podlega postanowieniom międzynarodowego traktatowego prawa humanitarne – przede wszystkim czterech konwencji genewskich z 1949 r. i pierwszego protokołu dodatkowego do konwencji genewskich z 1977 r. (Protokół I), a także zasadom zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarne. Prawa wojny regulują środki i metody prowadzenia działań wojennych przez strony konfliktu oraz chronią ludność cywilną przed zagrożeniami wynikającymi z konfliktów zbrojnych. Strony konfliktu są zobowiązane do powstrzymania się od ataków, podczas których nie wprowadza się rozróżnienia pomiędzy kombatantami a ludnością cywilną i takich, które wyrządziłyby nieproporcjonalne szkody wśród ludności cywilnej. Zarówno Federacja Rosyjska, jak i Ukraina są stronami konwencji genewskich z 1949 r. i Protokołu I.

Międzynarodowe prawo praw człowieka (MPPCz)

Podczas konfliktu zbrojnego normy MPPCz są stosowane równoległe z normami MPH i w dalszym ciągu chronią jednostki przed nadużyciami władzy przez funkcjonariuszy państwowych. Państwa muszą bezwzględnie szanować normy MPPCz i zapewniać ich przestrzeganie, w tym na obszarach znajdujących się pod ich kontrolą lub okupacją. Wszelkie ograniczenia w korzystaniu z praw człowieka muszą być w pełni zgodne z postanowieniami MPPCz. Ograniczenia takie nie mogą być wprowadzone w stosunku do praw niederogowalnych, takich jak zakaz arbitralnego pozbawiania życia, zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania, zakaz niewolnictwa, zakaz stosowania kary z mocą wsteczną, obowiązek uznawania podmiotowości prawnej jednostki oraz prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania.

Zarówno na Federacji Rosyjskiej, jak i na Ukrainie ciąży szereg zobowiązań traktatowych w zakresie praw człowieka, ponieważ są stronami zdecydowanej większości najważniejszych konwencji Narodów Zjednoczonych chroniących prawa człowieka, w tym Międzynarodowego Paktu Praw Politycznych i Obywatelskich. Ponadto do 15 września 2022 r. Federacja Rosyjska była stroną Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Prawa osób, które doświadczyły zbrodni międzynarodowych

Zgodnie z prawem międzynarodowym państwa są zobowiązane do zapewnienia reparacji osobom, które doświadczyły rażących naruszeń praw człowieka i poważnych naruszeń prawa humanitarnego. Chociaż terminy „poważne naruszenia” lub „rażące naruszenia” nie są formalnie zdefiniowane w prawie międzynarodowym, powszechnie przyjmuje się, że odnoszą się one do naruszeń, które mają negatywne konsekwencje dla najbardziej podstawowych praw jednostek – przede wszystkim dla prawa do życia oraz prawa do integralności fizycznej i moralnej. Zasadniczo przyjmuje się, że kategoria poważnych lub rażących naruszeń obejmuje między innymi tortury lub inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie lub karanie, przemoc seksualną, niewolnictwo, wymuszone zaginięcia, przedłużające się arbitralne zatrzymania bądź deportacje lub przymusowe przesiedlenie ludności. Ponadto w niektórych okolicznościach termin ofiara obejmuje również najbliższą rodzinę osób, które doznały poważnych przestępstw – np. w przypadkach wymuszonych zaginięć.

Spośród międzynarodowych dokumentów dotyczących prawa do reparacji²³, „Podstawowe zasady i wytyczne ONZ z 2005 r. dotyczące prawa do środka prawnego i reparacji dla ofiar rażących naruszeń międzynarodowego prawa człowieka i poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego” oferują najbardziej kompleksowe podejście do tej kwestii, które stawia ofiary i osoby ocalałe w centrum uwagi. Dokument ten opisuje szeroki zakres działań, które mogą zostać podjęte przez państwa w celu umożliwienia osobom ocalałym dochodzenie sprawiedliwości oraz uzyskanie dostępu do pomocy i wsparcia, które zapewnią ulgę w doznanej krzywdzie i naprawienie szkody wyrządzonej na skutek naruszenia prawa. Reparacje mogą mieć formę:

- restytucji, która polega na udzielenia pomocy w przywróceniu (na ile to możliwe) życia ofiar i ocalałym do stanu sprzed naruszenia, np. poprzez zwrot własności, przywrócenie do pracy lub dobrowolny i bezpieczny powrót do domu;
- odszkodowania celem zapewnienia rekompensaty finansowej za możliwe do oszacowania szkody ekonomicznie, utratę mienia, utratę środków do życia lub krzywdy moralne;

23 Do innych istotnych dokumentów należą m.in.: General comment No. 3 of the Committee against Torture (CAT/C/GC/3); Resolution of the Human Rights Council on Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment: rehabilitation of torture victims (A/HRC/RES/22/21); General comment No. 31 by the Committee on Civil and Political Rights on the Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13); lub General comment on women affected by enforced disappearances of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances (A/HRC/WGEID/98/2).

- rehabilitacji w celu ułatwienia dostępu do kompleksowego systemu wsparcia, w tym opieki medycznej i psychologicznej, usług prawnych i socjalnych służących radzeniu sobie ze skutkami naruszeń prawa, których doznali;
- satysfakcji czy zadośćuczynienia polegających na zastosowaniu środków, które mogą zapobiec dalszym naruszeniom: wspierania inicjatyw poszukiwania prawdy o popełnionych zbrodniach, poszukiwania osoby zaginionej lub jej szczątków, publicznych przeprosin, pomników i inicjatyw upamiętniających;
- gwarancji braku powtórzenia naruszenia poprzez zapewnienie dostępu do niezależnego i niezawisłego sądu oraz zmianę przepisów krajowych celem zapobiegania naruszeniom prawa i zapewnienia ścigania sprawców, np. dzięki włączeniu zgodnych z prawem międzynarodowym definicji zbrodni międzynarodowych do kodeksu karnego.

Państwo odpowiedzialne za popełnienie tych naruszeń jest również odpowiedzialne za zapewnienie reparacji ofiarom i ocalałym. Jednocześnie zasada 16 wytycznych ONZ stanowi, że państwa „powinny dążyć do ustanowienia krajowych programów reparacji, służących niesieniu wsparcia ofiarom w przypadku, gdy strony odpowiedzialne za doznaną krzywdę nie są w stanie lub nie chcą wywiązać się ze swoich zobowiązań”. Oznacza to, że kraje przyjmujące uchodźców, z których wielu może cierpieć przez całe życie z powodu doznanych naruszeń praw, powinny rozważyć swoją rolę we wspieraniu i zapewnianiu reparacji (lub poszczególnych elementów szerszego systemu reparacji).

5. PRZEGLĄD NARUSZEŃ MPH i MPPCZ (KTÓRYCH W WIĘKSZOŚCI DOPUSZCZAŁY SIĘ SIŁY ROSYJSKIE) ZGŁOSZONYCH HFPC W LATACH 2022–2023

Ochrona ludności cywilnej i obiektów cywilnych na podstawie MPH

Zabrania się między innymi:

zamierzonego kierowania ataków na ludność cywilną,²⁴

zamierzonego kierowania masowych ataków na ludność cywilną i infrastrukturę cywilną bez rozróżnienia celów,²⁵

używania osób cywilnych do ochrony swoją obecnością obszarów lub sił wojskowych przed działaniami wojskowymi.²⁶

Strony konfliktu muszą zapewnić, że ataki są kierowane przeciwko konkretnym celom wojskowym i przeprowadzane przy użyciu broni precyzyjnej w celu zminimalizowania ryzyka przypadkowych strat wśród ludności cywilnej. Muszą zawsze rozróżniać kombatantów²⁷ od ludności cywilnej (i atakować tylko tych pierwszych) oraz stale dbać o to, by podczas operacji wojskowych „podejmować wszelkie możliwe środki ostrożności” w celu uniknięcia lub zminimalizowania przypadkowych ofiar śmiertelnych wśród ludności cywilnej

24 Zakaz wynikający m.in. z Konwencji genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r., m.in. art. 3; art. 51 protokołu dodatkowego do konwencji genewskich dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych; art. 8 ust. 2 lit. b pkt (i) Statutu Rzymskiego MTK.

25 Zakaz wynikający m.in. z Konwencji genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r., m.in. art. 3; art. 52 protokołu dodatkowego do konwencji genewskich dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych; art. 8 ust. 2 lit. b pkt (ii) i pkt (v) Statutu Rzymskiego MTK.

26 Zakaz wynikający m.in. art. 51 ust. 7 protokołu dodatkowego do konwencji genewskich dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych; art. 8 ust. 2 lit. b pkt (xxiii) Statutu Rzymskiego MTK.

27 Termin ten oznacza członków sił zbrojnych lub uzbrojonej grupy pod dowództwem strony będącej jedną ze stron konfliktu (z wyłączeniem personelu medycznego i religijnego).

i szkód wyrządzonych w obiektach cywilnych. Muszą również przestrzegać zasady proporcjonalności, aby zapobiec sytuacjom, w których liczba przypadkowych ofiar śmiertelnych wśród ludności cywilnej spowodowana atakiem jest nadmierna w stosunku do przewidywanych korzyści natury wojskowej.

Strony konfliktu muszą ułatwiać ewakuację ludności cywilnej, która wyraża chęć opuszczenia obszarów objętych konfliktem. Zabronione jest deportowanie lub przesiedlenie ludności cywilnej z terytorium okupowanego (chyba że wymagane jest z uwagi na bezpieczeństwo zainteresowanej ludności cywilnej lub względy o charakterze konieczności wojskowej). Strony konfliktu powinny umożliwić działania neutralnych aktorów humanitarnych podejmowane w celu wspierania tych członków ludności cywilnej, którzy mogą potrzebować pomocy podczas wyjazdu, w tym osób z obrażeniami, przewlekłymi lub ciężkimi schorzeniami, osób z niepełnosprawnością, osób starszych, w ciąży i połogu, oraz dzieci.

Normy prawa konfliktów zbrojnych nie zabraniają prowadzenia walk w obszarach miejskich, natomiast strony konfliktu muszą podjąć kroki w celu zminimalizowania ryzyka masowych i nieproporcjonalnych ataków oraz utraty życia wśród ludności cywilnej. Przykładowo, powinny one zweryfikować, czy atak prowadzony jest na cel wojskowy, a także z wyprzedzeniem ostrzec ludność cywilną i zapewnić jej możliwość ewakuacji.

Strony walczące nigdy nie mogą przeprowadzać bezpośrednich ataków na obiekty cywilne, takie jak domy i mieszkania, sklepy, miejsca kultu religijnego, szpitale, szkoły i zabytki kultury, chyba że są one wykorzystywane do celów wojskowych. Niektóre obiekty infrastruktury krytycznej, takie jak elektrownie, infrastruktura wodociągowa i obiekty telekomunikacyjne, są uważane za obiekty podwójnego zastosowania, czyli struktury, które zazwyczaj służą zarówno celom cywilnym, jak i wojskowym. Obiekt podwójnego zastosowania jest dozwolonym celem wojskowym, jeśli jest wykorzystywany w sposób, który stanowi istotny wkład w działalność wojskową,

a jego zniszczenie, zdobycie lub neutralizacja w okolicznościach panujących w danym czasie zapewnia „niewątpliwą przewagę wojskową”. Atak na obiekt podwójnego zastosowania, który jest uzasadnionym celem wojskowym, w dalszym ciągu być przeprowadzany z uwzględnieniem zasady proporcjonalności.

5.1. Ofiary śmiertelne wśród ludności cywilnej wskutek ataków wojskowych i naruszenia MPH

HFPC rozmawiała z 40 osobami, które bezpośrednio ucierpiały lub były świadkami masowych ataków – w większości prowadzonych przez rosyjskie siły zbrojne.

Kateryna, która była świadkiem działań zbrojnych na Zaporozżu, powiedziała HFPC, że 3 marca 2022 r., kiedy wraz z innymi sąsiadami schroniła się w piwnicy, czytała doniesienia prasowe o zaatakowaniu przez siły rosyjskie pobliskiej placówki straży pożarnej. Kiedy wyglądało na to, że ostrzał ustał, jedna z kobiet opuściła schronienie. Wróciła do swojego mieszkania by sprawdzić, co dzieje się z jej obłożnie chorą matką w podeszłym wieku, która nie była w stanie przemieścić się do piwnicy. *Wyszła w nocy i już nie wróciła. Następnego dnia dowiedzieliśmy się, że pocisk uderzył w jej dom i ją zabił. Jej matka przeżyła i następnego ranka została zabrana karetką do Zaporozża.*

Igor z liczącej 300 mieszkańców wioski Teteriwske w obwodzie kijowskim, zapamiętał, że 8 marca 2022 r. w nalotach zginęło co najmniej trzech jego sąsiadów. Jedna kobieta zginęła po tym, jak pocisk raketowy uderzył w jej dom. *Ta kobieta i jej syn weszli do domu, a zaraz potem uderzyła rakietą. Kobieta zmarła, ale jej syn przeżył.* Dodał, że nie dało się ugasić pożarów spowodowanych atakami lotniczymi tego dnia i że jego wioska została zniszczona w około 70%. Jego dom także został zburzony.

Z treści relacji osób, z którymi rozmawiała HFPC, wynika, że mogły to być celowe ataki na ludność cywilną.

Andrij, starszy mężczyzna z Mariupola, powiedział HFPC, że w połowie marca 2022 r. widział ciała 15 osób zabitych w efekcie wybuchu bomby. Ludzie ci schronili się wraz z Andrijem w schronie znajdującym się w pobliżu Placu Peremohy (Zwycięstwa). Zginęli, przygotowując jedzenie na podwórku przed schronem. *Nie słyszeliśmy wybuchu. A kiedy wyszliśmy na zewnątrz [schronu],*

zobaczyliśmy ten lej. Byliśmy po prostu zszokowani (...) ludzie leżeli tam, jakby nic im się nie stało, tylko jednemu mężczyźnie oderwało nogi i zmarł w drodze do szpitala. Ciała tych ludzi zostały pochowane w leju, który powstał po wybuchu bomby. Andrij powiedział, że ludzie rzadko opuszczali schron w ciągu dnia, ponieważ snajper natychmiast zaczynał do nich strzelać.

Od 24 lutego 2022 r. w Ukrainie ONZ udokumentowała około 10 000 zgonów w wyniku działań wojennych. Ta liczba jest prawdopodobnie znacznie wyższa. We wspólnym raporcie organizacji Human Rights Watch, Truth Hounds i SITU szacuje się, że w okresie od lutego 2022 r. do marca 2023 r. w samym tylko Mariupolu z powodu działań wojennych, w tym działań skierowanych przeciwko ludności cywilnej, śmierć poniosło co najmniej 8000 osób.²⁸

Mariupol (425 tys. mieszkańców²⁹)

Mariupol jest położonym nad Morzem Azowskim miastem w obwodzie donieckim, słynącym z przemysłu stalowego. Został zaatakowany przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej 24 lutego 2022 r.; 1 marca 2022 r. miasto znalazło się w okrążeniu. Ukraińskie siły zbrojne walczyły wewnątrz Mariupola i ostatecznie wycofały się na teren kombinatu Azowstal. Do połowy kwietnia 2022 r. wojska rosyjskie przejęły niemal pełną kontrolę nad miastem. Oblężenie Mariupola trwało do 20 maja 2022 r., kiedy to władze rosyjskie ogłosiły *całkowite wyzwolenie* miasta, które do dziś pozostaje pod okupacją.³⁰

W wyniku walk zniszczeniu uległo ponad 90% infrastruktury miejskiej, przez co mieszkańcy zostali pozbawieni dostępu do elektryczności, ogrzewania, wody i innych podstawowych usług. Wysoki Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka stwierdził, że *intensywność i zakres działań wojennych, zniszczeń oraz liczba ofiar śmiertelnych i rannych zdecydowanie sugerują, że [w Mariupolu] doszło do poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego i rażących naruszeń praw człowieka.*³¹ W czasie oblężenia opieka medyczna była w znacznej mierze niedostępna – atakowane były

28 Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, "Our City Was Gone": Russia's Devastation of Mariupol, Ukraine, luty 2024 r. [dostęp 20.05.2024].

29 Rząd Ukrainy, Number of Present Population of Ukraine (ukraiński spis powszechny), 2022 r. [dostęp 20.05.2024].

30 Ukraińskie Ministerstwo Reintegracji, Spis terytoriów, na których toczą się lub są czasowo okupowane działania wojenne przez Federację Rosyjską, 2023, s. 98 [dostęp 20.05.2024].

31 UN High Commissioner for Human Rights, Briefing o 50. sesji Rady Bezpieczeństwa ONZ, 5 maja 2022.

szpitale, pomimo posiadania statusu obiektu chronionego zgodnie z MPH,³² a dostawy leków były blokowane. Zginęły tysiące cywilów – wielu z nich bezpośrednio w wyniku działań wojennych, ponieważ, jak się wydaje, największe zniszczenia dotknęły duże budynki mieszkalne. Inni zmarli z powodu przewlekłych chorób, braku dostępu do opieki medycznej oraz nieodpowiednich i niebezpiecznych warunków życia.³³ Ewakuację z miasta utrudniał brak zasięgu telefonii komórkowej i wiarygodnych informacji o bezpiecznych korytarzach ewakuacyjnych.

HFPC przeprowadziła wywiady z 19 osobami, które były świadkami śmierci cywilów (w tym swoich bliskich) w wyniku ataków wojskowych. Dziewięć z tych osób pochodzi z Mariupola.

W grudniu 2022 r. HFPC rozmawiała z małżonkami z Mariupola. Wiktor i Nadia ponieśli niewyobrażalną stratę wkrótce po tym, jak rosyjskie siły zbrojne rozpoczęły atak na miasto. Ich budynek mieszkalny stał się celem ciężkiego ostrzału artyleryjskiego, który zmusił parę i ich małe dzieci do schronienia się w domu rodziców męża. Kilka dni później przeżyli kolejny nalot. Nadia powiedziała HFPC, że *to było tak, jakby cały, calutki dom spadł na nas. Nie pozostała ani jedna cegła*. Wiktor tak opisał skutki ataku: *Powstał krater o średnicy jakichś dwóch, dwóch i pół metra, i głębokości półtora metra. Ściana i dach domu zupełnie się zawaliły*. W nalocie zginęło dwóch członków rodziny – ich dziecko oraz ojciec Wiktora. Ciało dziecka zostało zmiażdżone gruzami domu. Jak wspominał Wiktor, *Wszystko się paliło (...). Sąsiedzi (...) zaczęli nas ratować. Szczerze mówiąc, myślałem, że to już koniec*. Wszyscy członkowie rodziny doznali poważnych obrażeń. Mimo podejmowanych przez władze okupacyjne prób rozdzielania dziecka i rodziców, rodzinie udało się wspólnie opuścić Mariupol. Dziś są bezpieczni poza granicami Ukrainy. Ich rany fizyczne powoli się goją, ale z trudem odbudowują swoje życie po stracie najbliższych. Pomimo licznych starań, nie udało im się zorganizować odpowiedniego pochówku dla swoich bliskich i tracą nadzieję, że sytuacja ta może ulec zmianie w najbliższej przyszłości.

Mieszkańcy Mariupola opowiadali HFPC, że w pierwszych tygodniach po ataku na miasto, pochowanie zmarłych na cmentarzach lub przewożenie ich do

32 Więcej informacji na temat dokumentacji ataków na obiekty medyczne można uzyskać po adresem <https://www.attacksonhealthukraine.org>, i <https://extranet.who.int/ssa/Index.aspx>.

33 Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, "Our City Was Gone" Russia's Devastation of Mariupol, luty 2024, str. 14 [dostęp 20.05.2024].

szpitali i kostnic wiązało się z dużym niebezpieczeństwem. Zamiast tego ludzie musieli składać ciała sąsiadów, członków rodziny lub nieznanym do prowizorycznych grobów, często na podwórkach budynków mieszkalnych.³⁴ Obecnie wiele osób, pochowanych w takich prowizorycznych grobach, jest prawdopodobnie zarejestrowanych jako zaginione.

Oksana, 55-letnia kobieta, która przebywała w okupowanym Mariupolu do 8 sierpnia 2022 r., znalazła schronienie przed ciągłymi atakami lotniczymi, ostrzałem moździerzowym i artyleryjskim w piwnicy sklepu przy ulicy Moskowskiej. Razem z nią w piwnicy schroniło się 30 innych osób. Opuszczała schronienie tylko w poszukiwaniu wody, jedzenia lub drewna na opał. Oksana uważa, że w tej okolicy wiosną 2022 roku zmarło co najmniej 11 cywilów, którzy padli ofiarą masowych ataków lub ostrzału snajperskiego. *Musiłam gotować [na zewnątrz], ponieważ mój mąż ma cukrzycę. Nie można było kupić chleba. Niczego nie było. 2 marca piekłam podpłomyk nad ogniem, gdy nagle usłyszałam gwizd. Najstraszniejsze było to, że nie było słychać, kiedy wystrzelili pociski. To [odłamki] po prostu przylatywało. Udało mi się wbiec do piwnicy, ale jeden mężczyzna, który również był na zewnątrz, zginął od odłamka. Mogliśmy go pochować dopiero miesiąc później w ogródku na jego podwórku – tam, gdzie został zabity. Poszliśmy z mężem pomóc i urządziliśmy w pobliżu pogrzeb. Jakimś cudem udało nam się pochować go w trumnie, żeby później można było ją przenieść i ponownie go pochować. Trumna chroniła szczątki przed psami. Te głodne psy były straszne.*

5.2. Osoby zaginione w trakcie działań wojennych

Od 24 lutego 2022 r. ukraińskie władze zarejestrowały zaginięcie 37 000 osób³⁵, ale faktyczna liczba zaginionych jest prawdopodobnie wyższa. Ponad 9000 zgłoszeń pochodzi z Mariupola.³⁶ Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (MKCK) zarejestrował 23 000 zgłoszeń o zaginięciu (do stycznia 2024 r.), w tym dotyczących osób, które zostały schwytane, zmarły lub straciły kontakt z krewnymi po ucieczce przed działaniami wojennymi.³⁷

34 Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, "Our City Was Gone". Russia's Devastation of Mariupol, luty 2024, str. 153 [dostęp 20.05.2024].

35 Szacunki na podstawie informacji dostarczonych przez ukraińskiego parlamentarnego rzecznika praw obywatelskich w kwietniu 2024 r., zob. <https://zmina.ua/en/event-en/working-group-that-will-take-care-of-civilian-hostages-detained-by-russia-was-presented-in-kyiv/>.

36 Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, "Our City Was Gone": Russia's Devastation of Mariupol, Ukraine, luty 2024 r., str. 2 [dostęp 20.05.2024].

37 ICRC, Russia-Ukraine international armed conflict: 23,000 people reported missing, luty 2024 [dostęp 20.05.2024].

Rodziny zaginionych nadal szukają swoich bliskich, nie wiedząc, czy nadal żyją, czy zginęli, a jeśli tak, to czy i gdzie zostali pochowani.

HFPC rozmawiała z dwiema kobietami, których krewni mieli zostać schwytani przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej. Rozmówczynie nie mają informacji o losach ani miejscu pobytu swoich krewnych.

Maria powiedziała HFPC, że jej mąż został podobno zatrzymany przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej w marcu 2022 roku w Mariupolu. Po 2014 roku służył w armii ukraińskiej. W momencie pełnoskalowej inwazji nie służył już w wojsku. *14 marca widziałam go po raz ostatni. Wsadził mnie do samochodu znajomego, nie miałam nawet okazji pocałować go na pożegnanie. Głęboko to przeżyłam... Bardzo się z mężem kochamy... Myślę, że musiał przeczuwać, że nie zobaczymy się przez długi czas.* W kwietniu 2022 roku Maria dowiedziała się z nieoficjalnych źródeł, że jej mąż znalazł się w niewoli. Zgłosiła zaginięcie do MKCK. Obecnie przebywa w Polsce z dziećmi. Pracuje w restauracji typu fast-food. Codziennie czeka na wieści o zwolnieniu męża.

Ludzie, którzy wiedzą lub podejrzewają, że ich krewni nie żyją, stawiają czoła wyzwaniom związanym z identyfikacją szczątków i organizacją pochówku.

W kwietniu 2022 r. władze okupacyjne Mariupola miały zacząć proces usuwania zwłok z ulic, ekshumowanie ciał z prowizorycznych grobów w mieście i wywożenie gruzów. Nie został ustanowiony jednak odpowiedni system poszukiwania zaginionych.³⁸

Jedna z osób relacjonowała HFPC, że po wydobyciu przez służby miejskie ciała krewnego z prowizorycznego grobu, władze okupacyjne ponownie pochowały je w innym miejscu. Później okazało się, że dokonały pochówku niekompletnych zwłok, ponieważ część szczątków zmarłego zaginęła w czasie, gdy jego ciało było przechowywane w kostnicy. W innym przypadku władze okupacyjne nadały rodzinie numer identyfikacyjny przypisany do kilku grobów znajdujących się w różnych miejscach ponownego pochówku. Ogólnie rzecz biorąc, krewni zaginionych wyrażali obawy, że dowody popełnionych zbrodni, w tym szczątki członków ich rodzin, zostaną usunięte przez władze okupacyjne wraz z gruzem z wyburzanych budynków i ukryte pod realizowanymi przez nie nowymi projektami infrastrukturalnymi.

38 Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, "Our City Was Gone": Russia's Devastation of Mariupol, Ukraine, luty 2024 r., str. 146. [dostęp 20.05.2024].

Należy także zauważyć, że z obawy przed odwetem wielu krewnych nie może wrócić na terytoria okupowane, aby zarejestrować zaginięcie swoich bliskich u władz okupacyjnych.

Zarówno na mocy MPH, jak i MPPCz państwa są zobowiązane do wyjaśnienia losu i miejsca pobytu osób zaginionych, do dostarczenia członkom ich rodzin wszelkich dostępnych informacji na temat losu i miejsca pobytu takich osób oraz do prowadzenia dochodzeń i w miarę możliwości ścigania przestępstw międzynarodowych skutkujących zaginięciem lub przymusowym zaginięciem osób³⁹.

Bezczynność władz okupacyjnych w Mariupolu budzi obawy, że będą one utrudniać takie dochodzenia i uniemożliwiać krewnym realizowanie przysługujących im praw. Do tej pory niezależne mechanizmy i eksperci kryminalistyczni specjalizujący się w poszukiwaniu zaginionych⁴⁰, takie jak MCK, INTERPOL czy Międzynarodowa Komisja ds. Osób Zaginionych (ICMP), nie mogą rozpocząć działalności w Mariupolu. Ponadto, MTK i państwowe organy ścigania nie mogą badać miejsc potencjalnych zbrodni wojennych i innych zbrodni prawa międzynarodowego w Mariupolu i na innych terytoriach znajdujących się pod kontrolą Federacji Rosyjskiej.

5.3. Zniszczenia i uszkodzenia infrastruktury cywilnej

Szacuje się, że oprócz ofiar śmiertelnych wśród ludności cywilnej, działania zbrojne spowodowały zniszczenie lub uszkodzenie 1,5 miliona budynków mieszkalnych⁴¹.

HFPC uzyskała relacje 36 osób, których domy lub mieszkania uległy zniszczeniu w wyniku wojny.

Zazwyczaj szkody takie stanowiły wynik masowych ataków – dokonywanych przede wszystkim przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej.

HFPC rozmawiała z 15 osobami, które były świadkami zniszczenia lub uszkodzenia infrastruktury cywilnej, w tym placówek medycznych i edukacyjnych w Żytomierzu, Chersoniu, Charkowie, Zaporozżu, Enerhodarze, Mariupolu, Nikopolu i Czuhuwie.

39 Zob. ICRC, Missing Persons and Their Families, International Legal Framework, listopad 2023 r.

40 ONZ, Missing persons, Report of the Secretary-General (A/65/285), 12 sierpnia 2010.

41 UNDP, Breaking barriers, building hope in Ukraine, czerwiec 2023 [dostęp 20.05.2024].

Natalia z Charkowa opowiedziała HFPC, że przy pomocy organizacji ochotniczych opuściła miasto na początku maja 2022 r., ponieważ jej córka doznała udaru i potrzebowała specjalistycznej opieki i rehabilitacji niedostępnej w Charkowie. Rodzice Natalii zostali w Ukrainie. Natalia pamiętała, że zniszczeniu uległa obwodowa charkowska klinika onkologiczna w dzielnicy Pomerky Charkowa⁴². Jej ojciec, pacjent onkologiczny, musiał przerwać chemioterapię z powodu ostrzału i braku działającego szpitala. Zmarł pod koniec września 2022 roku.

W lutym 2023 r. HFPC rozmawiała z jednym z charkowskich psychiatrów. W momencie pełnoskalowej inwazji Oleh był na emeryturze, ale nadal pracował na pół etatu. Na przełomie lutego i marca 2022 roku zamknięto klinikę, w której był zatrudniony. Obawiał się, jak brak dostępu do funkcjonujących placówek medycznych wpłynie na pacjentów wymagających dalszego leczenia różnych zaburzeń zdrowia psychicznego. Jeden z jego pacjentów popełnił samobójstwo, a Oleh był przekonany, że stało się tak, ponieważ nie miał dostępu do dalszej opieki medycznej i leków. ***Jeden z nich [pacjentów] umarł, ponieważ mnie tam nie było, w przeciwnym razie nie doszłoby do tego.***

Obwód charkowski (2,6 mln mieszkańców⁴³)

Od czasu pełnoskalowej inwazji drugie co do wielkości miasto i drugi pod względem wielkości obwód Ukrainy są celem ciągłych ataków lotniczych ze względu na bliskość granicy z Federacją Rosyjską, której wojskom udało się zająć dużą część regionu, w tym Czuhuiw, Kupiańsk i Izium. Do września 2022 roku ukraińskie siły zbrojne wyzwoliły ten region z wyjątkiem niewielkiego obszaru graniczącego z obwodem ługańskim. Władze ukraińskie poinformowały, że w Iziumie odnalazły ciała około 450 cywilów pochowanych w masowych grobach⁴⁴. Dotychczas ONZ i główne organizacje praw człowieka udokumentowały szereg poważnych zbrodni przeciwko ludności regionu, w tym ataki na placówki medyczne i edukacyjne⁴⁵, użycie broni wybuchowej w pobliżu głównych miast (w tym w bomb lotniczych i pocisków raketowych oraz wieloprowadnicowych wyrzutni pocisków raketowych), co skutkowało zabitymi i rannymi wśród ludności cywilnej oraz zniszcze-

42 Kharkiv Today, Jak funkcjonuje Centrum Onkologiczne w Charkowie po ostrzale?, marzec 2022 r. [dostęp 20.05.2024].

43 Statistics Ukraine, Population Census of Ukraine, January 2022, str. 40.

44 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Ukrainy, Ciała 263 ofiar, w tym dwojga dzieci, zostały usunięte z miejsca masowego pochówku w Izium, 21 września 2022 r. [dostęp 20.05.2024].

45 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August 2022 – 31 January 2023, marzec 2023, pkt. 35–37 [dostęp 20.05.2024].

niem i uszkodzeniem obiektów cywilnych⁴⁶, a także incydenty spowodowane przez miny lub niewybuchy pozostałe po działaniach wojennych⁴⁷. Jeden z najbardziej śmiertelnych ataków na ludność cywilną miał miejsce 5 października 2023 r. we wsi Hroza, kiedy to siły rosyjskie miały zabić 59 osób biorących udział w nabożeństwie żałobnym⁴⁸. Ponadto siły okupacyjne stosowały na szeroką skalę przemoc wobec ludności cywilnej, w tym w postaci wymuszonych zaginięć i arbitralnych zatrzymań⁴⁹, doraźnych egzekucji oraz wywożenia cywili, w tym dzieci, na terytorium Federacji Rosyjskiej⁵⁰. W czasie przygotowywania tego raportu miasto Charków w dalszym ciągu odczuwa dotkliwe skutki ciągłych ataków rosyjskich sił zbrojnych, które powodują kolejne ofiary śmiertelne wśród ludności cywilnej i dalsze niszczenie infrastruktury cywilnej niezbędnej do przetrwania ludności miasta, w tym elektrociepłowni i elektrowni⁵¹.

Przerwanie 6 czerwca 2023 r. tamy elektrowni wodnej w Nowej Kachowce było jednym z najbardziej niszczycielskich zdarzeń, do jakich doszło od początku pełnoskalowej inwazji. W jego następstwie doszło do rozległych powodzi w dolnym biegu Dniepru i zatopienia w ciągu kilku godzin wielu terenów zamieszkiwanych przez lokalne wspólnoty, zarówno na kontrolowanym przez Ukrainę prawym brzegu rzeki, jak i na okupowanym przez Federację Rosyjską lewym brzegu.

Nie można zweryfikować, co dokładnie spowodowało ten incydent, niemniej jego konsekwencje dla ludności cywilnej były druzgocące. ONZ szacuje,

46 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2022, wrzesień 2022, pkt. 25–29, 89 ; OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2023, październik 2023, pkt. 32; OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August 2023 – 30 November 2023, grudzień 2023, pkt. 18, 25 [dostęp 20.05.2024].

47 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August 2022 – 31 January 2023, marzec 2023, pkt. 31 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2023, październik 2023, pkt. 33 [dostęp 20.04.2024].

48 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August 2023 – 30 November 2023, grudzień 2023, pkt. 4 [dostęp 20.05.2024].

49 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August 2022 – 31 January 2023, marzec 2023, pkt. 48, 55; OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2023, październik 2023, pkt. 64; Petruniok B., Illegal detention, torture and ill-treatment of the civilian population of Ukraine: similarity of the practices of committing crimes in the regions occupied by Russia in 2022, Human Rights Centre ZMINA, Kijów, 2024, s. 4–6, 8 [dostęp 20.05.2024].

50 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August 2022 – 31 January 2023, marzec 2023, pkt. 63–64, 69; OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2023, październik 2023, pkt. 91, 93 [dostęp 20.05.2024].

51 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 December 2023 – 29 February 2024, luty 2024 [dostęp 20.05.2024].

że w wyniku powodzi w czterech obwodach – chersońskim, mikołajewskim, dniepropietrowskim i zaporoskim – ucierpiało około 100 000 osób. Ich domy zostały uszkodzone, a dostęp do dostaw energii, wody pitnej i innych podstawowych usług – zakłócony⁵². W połowie czerwca ONZ poinformowała, że władze okupacyjne odmówiły udzielenia pomocy mieszkańcom kontrolowanych przez Federację Rosyjską obszarów południowej Ukrainy dotkniętych skutkami przerwania tamy w Kachowce⁵³. Świadczenia zebrane przez HFPC potwierdzają tę informację.

Denys z miasta Oleszki w obwodzie chersońskim był świadkiem zniszczeń i szkód spowodowanych przez powódź po wybuchu w elektrowni wodnej w Kachowce. Zapamiętał, że siły zbrojne Federacji Rosyjskiej (które okupowały wówczas tę miejscowość) nie podjęły w zorganizowany sposób ewakuacji ludności cywilnej i nie udzieliły jej pomocy humanitarnej. ***Zalane zostały głównie obrzeża Oleszek, podczas gdy centrum pozostało suche. Powiedzieli nam w telewizji, że woda odeszła i żebyśmy zachowali spokój. A potem oczywiście nocą woda się podniosła. Nie ratowali ludzi. Zadzwońiłem do siostry i popłynąłem łodzią, aby pomóc ludziom.*** Denys opisał bezradnych ludzi kryjących się na dachach domów w oczekiwaniu na pomoc. Mieszkańcy własnymi siłami zorganizowali pomoc humanitarną, w tym ewakuację łodziami pozostawionych na pastwę żywiołu ludzi. Znacznie później, według niektórych rozmówców – około dwóch tygodni – władze okupacyjne zaoferowały alternatywne zakwaterowanie niektórym rodzinom, których domy zostały dotknięte skutkami powodzi.

Jest bardzo prawdopodobne, że katastrofa ta negatywnie wpłynie na gospodarkę i środowisko naturalne regionu. Wywołała również obawy o bezpieczeństwo nuklearne, ponieważ woda ze zbiornika zapory była wykorzystywana do chłodzenia pobliskiej Zaporoskiej Elektrowni Jądrowej (ZNPP), która pozostawała w ciągłym zagrożeniu od czasu zajęcia jej przez siły rosyjskie na początku konfliktu, a w jej pobliżu toczyły się działania wojenne.⁵⁴ HFPC rozmawiała z wieloma osobami, które wyrażały obawy związane z działaniami wojennymi prowadzonymi w pobliżu lub na terenie ZNPP, w tym potencjalnymi krótko- i długoterminowymi katastrofalnymi skutkami dla bezpieczeństwa ludzi, zdrowia, środowiska i gospodarki.

52 Rząd Ukrainy i ONZ, Post Disaster Needs Assessment, październik 2023 r. [dostęp 20.05.2024].

53 UN News, Russia declines UN request for aid access to areas flooded by Ukraine dam breach, czerwiec 2023r. [dostęp 20.05.2024].

54 Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej, Director General Statement on Situation in Ukraine, marzec 2024 r. [dostęp 20.05.2024].

Obwód zaporoski (1,6 mln mieszkańców)

Region Zaporozża, od południa okalany przez Morze Azowskie, został w dużej części zajęty przez Federację Rosyjską na początku marca 2022 roku. 4 marca 2022 roku rosyjskie siły zbrojne przejęły kontrolę nad Zaporoską Elektrownią Jądrową (ZNPP) – największym tego typu obiektem w Ukrainie i Europie.⁵⁵ Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej wielokrotnie ostrzegła przed ryzykiem związanym z działaniami wojskowymi. ZNPP została ośmiokrotnie odcięta od zewnętrznego zasilania, co spowodowało konieczność korzystania z awaryjnych generatorów dieslowskich.⁵⁶ Tego typu przypadki narażają ten obiekt na zwiększone ryzyko wystąpienia awarii jądrowej. Od 24 lutego 2022 r. ONZ i inne główne organizacje praw człowieka udokumentowały szereg poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka. Obejmowały one użycie działającej obszarowo broni wybuchowej na terenach zaludnionych, a także ataki rakietowe i lotnicze oraz użycie amunicji krążącej, które spowodowały śmierć ludności cywilnej, a także zniszczenie i uszkodzenia obiektów cywilnych.⁵⁷ Udokumentowano również przestępstwa związane ze stosowaniem przemocy seksualnej, arbitralnym zatrzymaniem i wymuszonymi zaginięciami, które miały zostać popełnione przez członków rosyjskich sił zbrojnych.⁵⁸ Po przeprowadzeniu tzw. (nielegalnych) "referendów" z września 2022 roku Federacja Rosyjska bezprawnie anektowała obwód zaporoski i ustanowiła tam własny system polityczny, prawny i administracyjny. Według doniesień władze okupacyjne zorganizowały tam bezprawny pobór⁵⁹ i masowo nadały rosyjskie obywatelstwo mieszkańcom tych regionów⁶⁰.

55 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2022, wrzesień 2022, pkt. 31; Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej, Update 11 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine, marzec 2022 [dostęp 20.05.2024].

56 Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej, Update 207 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine, styczeń 2024 [dostęp 20.05.2024].

57 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2022, wrzesień 2022, pkt. 25, 29 [dostęp 20.05.2024].

58 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August 2022 – 31 January 2023, marzec 2023, pkt. 48; OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2023, październik 2023, pkt. 65.

59 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August 2023 – 30 November 2023, grudzień 2023, pkt. 43–45.

60 OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, 1 February – 31 July 2023, październik 2023, pkt. 99.

5.4. Brak zapewnienia dostępu do bezpiecznych dróg ewakuacyjnych, pomocy humanitarnej oraz przymusowe przesiedlenie i deportacje ludności cywilnej

Prowadzone na szeroką skalę ataki zmusiły mieszkańców dużych miast, takich jak Mariupol, do ucieczki "pod ziemię". Wielu z nich znalazło się w skrajnie trudnej sytuacji. Siły okupacyjne nie zapewniały możliwości odpowiedniej ewakuacji i pomocy humanitarnej oraz opieki medycznej w nagłych wypadkach.

HFPC rozmawiała z 8 osobami, które opisywały brak żywności, wody, ogrzewania i podstawowych towarów w czasie trwania działań wojennych i które nie mogły znaleźć bezpiecznego schronienia.

Stanisław z Mariupola powiedział HFPC o strachu i panice, doświadczanych przez niego, gdy zaczął się ostrzał. ***Rakieta lub bomba lotnicza oznacza, że zostaniesz powalony na ziemię. Myślę tylko o jednej rzeczy: jeśli mnie to trafi, niech to będzie szybka śmierć, nie bolesna. Wiesz, że cię nie wyciągną, bo nie ma ratowników. Nie przyjadą lekarze, nie pomogą ci.*** Początkowo rodzina Stanisława ukrywała się w piwnicy domu, w którym mieszkali, ale na początku marca budynek zapalił się w wyniku ostrzału. Następnie razem z 300 innymi mieszkańcami przenieśli się do większego schronu po drugiej stronie ulicy. Nie mieli informacji o możliwych drogach ewakuacji ani dostępu do żywności, wody i podstawowych usług. Poważnym problemem był brak opieki medycznej. Jeden z rannych przebywających w piwnicy nie mógł otrzymać opieki medycznej, ponieważ szpital nie miał odpowiednich lekarstw. Stanisław 19 marca opuścił Mariupol autobusem ewakuacyjnym udostępnionym przez władze Federacji Rosyjskiej, ale zmuszony był do ewakuacji na terytorium Rosji. Była to wówczas jedyna możliwość opuszczenia części miasta, w której zamieszkiwał.

14 marca rozpoczęła się ewakuacja z Mariupola na tereny kontrolowane przez rząd Ukrainy po uzgodnieniu korytarzy humanitarnych tworzonych na mocy ustaleń zawartych pomiędzy rządami Ukrainy i Federacji Rosyjskiej. Ludzie opuszczali miasto prywatnymi pojazdami, autobusami lub pieszo. Rząd Ukrainy wspierał ewakuację w kierunku Zaporozża, udostępniając autobusy i zakwaterowanie dla ewakuowanych osób, ale wielu mieszkańcom nie udało się dotrzeć w bezpieczne miejsce na terytorium kontrolowanym przez Ukrainę. Część populacji miasta nie miała innego wyboru, jak tylko ewakuować się na terytorium Federacji Rosyjskiej lub okupowane tereny obwodu donieckiego.

HFPC rozmawiała z trzema osobami, które zostały przymusowo przesiedlone na terytorium Federacji Rosyjskiej w ramach tzw. „humanitarnej ewakuacji ludności cywilnej”.

Julia z Mariupola opowiedziała HFPC, że 23 marca rosyjscy żołnierze weszli do piwnicy, gdzie schroniła się wraz z innymi osobami i kazali im zawiązać białe wstążki na rękach i nogach, i wyruszyć w kierunku kontrolowanej przez Rosjan części miasta. ***Stamtąd, gdzie mieszkaliśmy, z lewobrzeżnej części miasta, nie mieliśmy możliwości dotarcia do terytoriów kontrolowanych przez Ukrainę. Byliśmy odcięci.*** Doszła pieszo do dzielnicy Wynogradne, gdzie kazano jej wsiąść do autobusu, ale nie poinformowano, dokąd jedzie i jak długo to potrwa. Później dowiedziała się, że kieruje się do Rostowa w Federacji Rosyjskiej. Przed wjazdem do Rosji autobus zatrzymał się w Nowoazowsku (na okupowanych terytoriach Ukrainy), gdzie została przesłuchana przez wojsko w ramach tzw. „filtracji”

W kontekście konfliktu zbrojnego w Ukrainie “filtracja” jest terminem używanym do opisanego systemu nadmiernie inwazyjnych kontroli osobistych, przesłuchań i przeszukań stosowanego przymusowo przez rosyjskie siły zbrojne wobec osób opuszczających obszary, na których toczą się działania wojenne oraz osób przebywających na okupowanych terytoriach lub przemieszczających się przez nie. Celem filtracji jest zidentyfikowanie ewentualnej przynależności do ukraińskich sił zbrojnych lub faktu ich wspierania oraz zebranie informacji na temat ludności. Organy ONZ i organizacje praw człowieka udokumentowały przypadki, w których filtracja prowadziła do naruszeń praw człowieka, takich jak arbitralne zatrzymania, tortury i złe traktowanie lub wymuszone zaginięcia.⁶¹

Na terenach okupowanych trwało przymusowe przesiedlenie ukraińskiej ludności cywilnej na terytorium Federacji Rosyjskiej. Prowadzono je w obliczu powszechnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka przez rosyjskie siły zbrojne, które działały zupełnie bezkarnie.

W styczniu 2023 r. HFPC rozmawiała z Aleksandrą, mieszkanką miejscowości Kachowka w obwodzie chersońskim. Aleksandra przebywała w Kachowskim Domu Pomocy Społecznej – finansowanej przez rząd instytucji zapewniającej opiekę osobom starszym i niepełnosprawnym. Jest osobą z niepełnosprawnością ruchową. W dniach 5–10 listopada 2022 r. około 200 mieszkańców placówki

61 OHCHR, Detention of civilians in the context of the armed attack by the Russian Federation against Ukraine: 24 February 2022 – 23 May 2023, 30 czerwca 2023; Zobacz również HRW, “We Had No Choice” – “Filtration” and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia, 1 września 2022.

zostało przymusowo przeniesionych do różnych domów opieki znajdujących się na terytorium Federacji Rosyjskiej. Dwa tygodnie po tak zwanym „referendum”, które odbyło się na terytoriach okupowanych we wrześniu 2022 r., pensjonariusze domu opieki zostali poinformowani, że nastąpi „ewakuacja”. Mniej więcej w tym samym czasie na terenie placówki zanikł sygnał ukraińskich operatorów komórkowych i internetowych. Nikt nie pytał pensjonariuszy o to, czy chcą się przenieść lub zgadzają się na przeniesienie. Dwóm mieszkańcom, którzy wyrazili sprzeciw, groziły służby bezpieczeństwa. *„Potem bardzo się bali. [Funkcjonariusze służb bezpieczeństwa] po prostu odebrali im telefony”*. Wszyscy mieszkańcy domu zostali deportowani w ciągu jednego dnia autobusami rosyjskiego Ministerstwa Sytuacji Nadzwyczajnych i rosyjskiej Kolumny Transportu Sanitarnego, a później pociągiem. Półtora dnia zajęło im dotarcie do Worońska w Rosji, gdzie zostali podzieleni na 5–6 osobowe grupy i rozmieszczeni w różnych placówkach opiekuńczych w regionie. Po tym, jak kobieta została przeniesiona, pracownicy socjalni przekazali jej formularze wniosku o rosyjski paszport. Dzięki wsparciu sieci wolontariuszy⁶² po 6 tygodniach udało jej się opuścić Federację Rosyjską.

5.5. Groźby, przemoc i represje na terytoriach okupowanych przez Federację Rosyjską

Zgodnie z MPH okupacja powinna mieć charakter tymczasowy. Oznacza to, że siły okupacyjne muszą powstrzymać się od wprowadzania zmian politycznych, które wpłynęłyby na demografię oraz życie społeczne i gospodarcze ludności. Ponadto MPH wymaga, by władze okupacyjne zarządzały zajętym terytorium z korzyścią dla lokalnej ludności i umożliwiały prowadzenie jej „jak najbardziej normalnego życia”:⁶³

Mienie prywatne nie może podlegać konfiskacie, a grabieże są zakazane.

Na terenach okupowanych należy kontynuować świadczenie usług publicznych, w tym przez szkoły, szpitale, ośrodki pomocy społecznej, sądy itp.

62 Radio Free Europe, The Russian Anti-War Volunteers Who Defied Threats and Helped Ukrainians Flee, 9 stycznia 2024 [dostęp 20.05.2024].

63 ICRC, IHL and occupied territory, 26 lipca 2022 [dostęp 20.05.2024].

Pracowników tych instytucji należy traktować z szacunkiem, chronić przed przymusem i nie zmuszać ich do deklarowania lojalności wobec sił okupacyjnych (np. poprzez zmianę obywatelstwa).

Ponadto władze okupacyjne nie mogą zmuszać objętych ochroną osób do służby w swoich siłach zbrojnych.

W sytuacjach konfliktu zbrojnego i okupacji w dalszym ciągu należy przestrzegać praw człowieka, w tym prawa do swobodnego przemieszczania się i prawa do prywatności. Choć władze okupacyjne mogą ograniczać niektóre prawa, takie ograniczenia muszą być zgodne z zasadami legalności, proporcjonalności i konieczności:

Na przykład normy MPH pozwalają władzom okupacyjnym na pozbawianie cywilów wolności ze względów bezpieczeństwa, ale z zachowaniem gwarancji procesowych poprzez zapewnienie dostępu do niezależnej pomocy prawnej, ujawnienie powodu zatrzymania, niezwłoczne poinformowanie o postawionych zarzutach itp.

Analogicznie, kontrole bezpieczeństwa muszą być przeprowadzane zgodnie z obowiązującymi normami MPPCz (w tym między innymi z poszanowaniem godności osobistej i zakazu tortur oraz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania).

MPH zakazuje stosowania tortur, okrutnego lub niehumanitarnego traktowania oraz naruszania godności osobistej, w szczególności upokarzającego i poniżającego traktowania. Zakaz stosowania tortur i innego okrutnego traktowania jest również kluczową zasadą MPPCz zapisaną w traktatach i innych aktach prawa międzynarodowego. Zakaz ten obowiązuje nieprzerwanie i niezależnie od okoliczności, wszystkie strony konfliktu.

Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zakazu stosowania tortur z dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz. U. z 1989, nr 63, poz. 378) definiuje (w art. 1) tortury jako „każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie celowo zadaje się dotkliwy ból lub

cierpienie, fizyczne lub psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub przyznania się, ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub przez osobę trzecią, lub o który jest podejrzana, zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub na osobę trzecią, albo z jakiegokolwiek powodu o podłożu dyskryminacyjnym, kiedy taki ból lub cierpienie zadaje funkcjonariusz publiczny lub inna osoba działająca w charakterze urzędowym, lub za jej podżeganiem lub za jej wyraźną lub dorozumianą zgodą”.

Federacja Rosyjska rozpoczęła okupację części terytorium Ukrainy w 2014 roku zajmując Krym. Po pełnoskalowej inwazji na Ukrainę w 2022 roku rosyjskie siły zbrojne podjęły działania analogiczne do tych zastosowanych na Krymie⁶⁴. Ich celem jest likwidacja ukraińskiego systemu państwowego⁶⁵. Większość osób, z którymi HFPC przeprowadziła wywiady, odczuła negatywne skutki polityki władz okupacyjnych, które narzucają rosyjskie obywatelstwo, prawo, edukację, język, a nawet walutę.

Co więcej, od początku okupacji mieszkańcy zajętych terenów doświadczali powszechnej grabieży własności publicznej i prywatnej przez członków rosyjskich sił zbrojnych. HFPC miała możliwość wysłuchania relacji o żołnierzach dopuszczających się grabieży domów rozmówców, z których zabierali urządzenia elektroniczne, biżuterię, artykuły gospodarstwa domowego, a nawet alkohol. Członkowie rosyjskich sił zbrojnych lub powiązanych z Rosją ugrupowań zbrojnych konfiskowali również pojazdy i urządzenia gospodarstw domowych, firm prywatnych i obiektów rządowych. Przestępstwa te były popełniane otwarcie, bez widocznego strachu przed konsekwencjami dyscyplinarnymi.

Wszelki rzeczywisty lub uporczywy sprzeciw wobec polityki i praktyk sił okupacyjnych spotykał się z represjami, takimi jak pozbawienie dostępu do źródeł utrzymania i zatrudnienia, odmowa świadczenia usług lub przemoc, w tym arbitralne zatrzymania i tortury. Działania te stworzyły środowisko przymusu zmuszające ludność do podporządkowania się nowo powstałemu porządkowi. Niektórzy mieszkańcy poszukiwali możliwości ucieczki z okupowanych terytoriów.

64 OHCHR, Ten Years of Occupation by the Russian Federation: Human Rights in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, 28 lutego 2024, pkt. 39 [dostęp 20.05.2024].

65 OHCHR, Human rights situation during the Russian occupation of territory of Ukraine and its aftermath, 20 marca 2024, pkt.3, 36, 50, 51, 111, 152 [dostęp 20.05.2024].

5.6. Ograniczona swoboda przemieszczania się i przeszukania miejsc zamieszkania na terytoriach okupowanych

Rozmówcy HFPC opisywali, że w pierwszych dniach okupacji rosyjskie siły zbrojne utworzyły liczne punkty kontrolne w pobliżu domów cywilnych, przy drogach wjazdowych do miejscowości oraz wzdłuż głównych dróg. To poważnie ograniczyło swobodę przemieszczania się i naraziło ludność na częste i powtarzające się przeszukania. Żołnierze sprawdzali m.in. telefony komórkowe. Niektóre osoby, z którymi rozmawiała HFPC, były również poddawane agresywnym przesłuchaniom. Mężczyźni musieli rozebrać się do bielizny, aby rosyjscy żołnierze mogli sprawdzić, czy nie mają „proukraińskich” tatuaży i zasinień wskazujących na to, że dana osoba posługiwała się bronią palną. Osoby, które zostały poddane tej praktyce lub były jej świadkami, określały ją mianem upokarzającej.

HFPC rozmawiała z 23 osobami, które opisywały, jak przeszukiwano je w taki sposób w punktach kontrolnych, na ulicy, w miejscach pracy i w domach.

Paweł, mieszkaniec obwodu chersońskiego, powiedział HFPC, że w okresie od marca do grudnia 2022 r. rosyjskie siły zbrojne często przeszukiwały jego wioskę, biorąc na cel mężczyzn. Aby dotrzeć do swojego miejsca pracy w pobliskiej wiosce, Paweł codziennie musiał przechodzić przez punkt kontrolny. Często był zmuszany do rozbierania się do bielizny, pokazywania zawartości swojego telefonu komórkowego i znoszenia powtarzających się gróźb ze strony przedstawicieli rosyjskich sił zbrojnych – głównie ze względu na to, że nie miał rosyjskiego paszportu. Pewnego razu żołnierze w punkcie kontrolnym zagrozili, że go zastrzelą, ponieważ podał nieprawdziwe informacje dotyczące ubiegania się o rosyjski paszport. Paweł opowiedział też HFPC, że w marcu 2023 r. musiał zabrać dziecko na ostry dyżur, a najbliższy szpital znajdował się w odległości około 50 km, w miejscowości Skadowsk. Zapamiętał, że po drodze do szpitala był zatrzymywany na 14 posterunkach, gdzie żołnierze dokładnie sprawdzali jego i członków jego rodziny. Za każdym razem dokładnie przeglądali ich telefony komórkowe i sprawdzali samochód, spowalniając podróż Pawła i jego chorego dziecka do szpitala.

HFPC rozmawiała też z Darią, mieszkanką jednej z wiosek w okupowanej części obwodu chersońskiego. Jej córka urodziła się kilka miesięcy po pełno-

skalowej inwazji, a kobieta wynajęła prawnika, któremu udało się zdalnie uzyskać ukraiński akt urodzenia dla jej dziecka od władz ukraińskich na Zaporozżu. Pod koniec sierpnia 2022 r. przedstawiciele władz okupacyjnych zagrozili jej, że jeśli nie uzyska dla swojego dziecka rosyjskiego aktu urodzenia, ona i jej mąż zostaną pozbawieni praw rodzicielskich. Po dwóch kolejnych przeszukaniach ich miejsca zamieszkania, w listopadzie 2022 roku Daria wraz z rodziną opuściła okupowane terytoria.

Jak stwierdzono powyżej, tak zwany proces filtracyjny ma na celu zidentyfikowanie osób powiązanych z ukraińskimi siłami zbrojnymi lub osób postrzeganych jako prezentujące poglądy proukraińskie lub antyrosyjskie. Takie osoby często padały ofiarą naruszeń i nadużyć, w tym tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania, arbitralnych zatrzymań lub wymuszonych zaginięć. Podczas przeszukań mieszkańcy doświadczali silnego stresu związanego z poważnym ryzykiem stosowania wobec nich przemocy. Z powodu tych zagrożeń mieszkańcy często bali się przechowywać jakiegokolwiek dane w telefonach.

Jedną z mieszanek obwodu chersońskiego, Maryna, powiedziała HFPC, że w jej wiosce rosyjskie siły zbrojne rozpoczęły przeszukania domów w marcu 2022 roku. Szukali rodzin weteranów i funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa. Pewnego dnia żołnierze przyszli do sklepu, w którym pracowała Maryna i zatrzymali wszystkie pracujące tam osoby, w tym ją. Przywieźli je do komendantury na przesłuchanie. Przeszukując jej telefon komórkowy, żołnierze znaleźli zdjęcie jej syna w ukraińskim mundurze (służył wtedy w ukraińskich siłach zbrojnych). Maryna została zmuszona do podpisania dokumentu, w którym oświadczyła, że przekona syna do poddania się armii rosyjskiej. *Naprawdę mnie nie bili. To była dobra godzina [w trakcie której była przesłuchiwana]. Wywierali na mnie presję moralną. (...) Zmusili mnie do napisania dokumentu, że ja, jako dobra matka, będę kazala synowi włożyć cywilne ubranie, zameldować się w komendanturze i poddać się.*

5.7. Arbitralne zatrzymania i torturowanie ludności cywilnej na terytoriach okupowanych

Międzynarodowe i ukraińskie organizacje zajmujące się ochroną praw człowieka udokumentowały wiele przypadków arbitralnych zatrzymań ukraińskiej ludności cywilnej przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej i powiązane z nimi grupy.

Przeprowadzona w 2024 r. misja ekspertów OBWE ustanowiona w ramach mechanizmu moskiewskiego ustaliła, że liczbę cywilów dotkniętych

takimi naruszeniami można mierzyć w tysiącach, a praktyka stosowania arbitralnych zatrzymań wydaje się być stosowana w sposób systematyczny, planowy i celowy.⁶⁶ Zostało to potwierdzone przez Specjalną Sprawozdawczynię ONZ ds. tortur, która stwierdziła, że arbitralne zatrzymania i tortury wydają się być „zorganizowane w ramach polityki Federacji Rosyjskiej, której celem jest zastraszanie, wzbudzanie lęku, ukaranie lub wydobycie informacji i zeznań.”⁶⁷

Do grudnia 2023 r. OHCHR odnotował 687 indywidualnych przypadków arbitralnych zatrzymań osób cywilnych na terytoriach ukraińskich okupowanych przez Federację Rosyjską dokonanych od momentu rozpoczęcia pełnoskalowej inwazji.⁶⁸ Spośród 171 przypadków udokumentowanych przez OHCHR, 90 procent osób było poddane torturom lub nieludzkiemu, poniżającemu traktowaniu.

Skupiająca ponad 30 organizacji pozarządowych Koalicja 5 rano (5.AM Coalition), która dokumentuje naruszenia MPH i MPPCz od 2014 roku, do końca 2023 roku odnotowała we wspólnej bazie danych 480 przypadków tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania.⁶⁹ Inna platforma społeczeństwa obywatelskiego, skupiająca ponad 20 organizacji pozarządowych Koalicja „Putin przed Trybunał”, do pierwszego kwartału 2024 r. zarejestrowała 633 przypadki takich przestępstw.⁷⁰

W Polsce HFPC przeprowadziła pogłębione wywiady z 10 uchodźcami z Ukrainy, którzy doświadczyli tortur.

Wszystkie 10 osób, z którymi HFPC przeprowadziła wywiady, pochodziły z terytoriów okupowanych. Dwie z nich to kobiety. Niektóre osoby były tymczasowo pozbawiane wolności i torturowane podczas rewizji domowych przeprowadzanych przez siły okupacyjne w celu poszukiwania informatorów lub członków ukraińskiej armii lub cywilów postrzeganych jako przeciwników okupacji. Inni zostali arbitralnie zatrzymani po przeszukaniu ich miejsca zamieszkania i poddani torturom w miejscach pozbawienia wolności; przeprowadzano także ich pozorowane egzekucje.

66 OBWE, Report on violations and abuses of international humanitarian and human rights law, war crimes and crimes against humanity, related to the arbitrary deprivation of liberty of Ukrainian civilians by the Russian Federation, 19 kwietnia 2024 [dostęp 20.05.2024].

67 Zob. UN, Russia's war in Ukraine synonymous with torture: UN expert, 10 września 2023 [dostęp 20.05.2024].

68 OHCHR, Situation of human rights in the territory of Ukraine during the Russian occupation and its aftermath: 24 February 2022 – 31 December 2023, 26 marca 2024, pkt. 39 [dostęp 20.05.2024].

69 Zob. Norwegian Helsinki Committee, Documentation and Accountability, 27 września 2024 [dostęp 20.05.2024].

70 Zob. T4P's database of war crimes: <https://t4pua.org/en/stats> [dostęp 20.05.2024].

Rozmówcy HFPC byli poddawani różnym formom tortur, w tym m.in. brutalnie bici, kopani, rażeni prądem, podduszani przy pomocy masek gazowych, zmuszani do stania w powodującej ból pozycji, pozbawiani snu lub przymusowo rozbierani do naga. Niektórym grożono popełnieniem przestępstwa zgwałcenia lub przeprowadzano ich pozorowane egzekucje. Wiele z tych osób pozbawiano dostępu do żywności i wody, i przetrzymywano w nieludzkich warunkach, często bez dostępu do toalety.

HFPC przeprowadziła wywiad z Maksymem z wioski w regionie Zaporozża, który w maju 2023 r. został poddany torturom przez rosyjskich żołnierzy. Najpierw żołnierze przeszukali jego dom i sprawdzili telefon. Dowiedzieli się, że subskrybował ukraińskie kanały mediów społecznościowych i zobaczyli jego reakcje na różne posty. Stwierdzili również, że Maksym oznaczył geolokalizację linii frontu na mapie w swoim telefonie i zarzucili mu, że przekazywał informacje ukraińskim siłom zbrojnym. Na początku bili go karabinem. Następnie torturowali, rażąc prądem i dusząc. Chcieli, żeby ujawnił, kto jeszcze z jego wioski przekazywał informacje. ***To była maska gazowa⁷¹ (...). Zakładali mi ją na głowę, żebym nie mógł oddychać. Lekko ją przesuwali, ale nigdy nie na tyle, żebym mógł w pełni złapać oddech.*** Grozili mu, że przekażą ukraińskiemu wojsku informację, że jego rodzina wspiera Rosję. Grozili też jego żonie zgwałceniem zbiorowym. Kilka dni później żołnierze przeprowadzili kolejne przeszukanie domu mężczyzny, a żołnierze „doradzili” mu, żeby w celu uniknięcia dalszych działań odwetowych wystąpił o rosyjskie obywatelstwo.

HFPC rozmawiała z Oleną, mieszkanką jednej z wiosek w obwodzie chersońskim. W pierwszych dniach pełnoskalowej inwazji Olena nagrała rosyjskich żołnierzy przechodzących przez wioskę i przekazała te informacje ukraińskim siłom zbrojnym za pośrednictwem dedykowanej strony internetowej.⁷² Okupacja jej wioski rozpoczęła się na początku marca 2022 roku, a latem tego samego roku wojsko przeszukało jej dom, w tym urządzenia mobilne. Żołnierze zabrali męża Oleny do komisariatu na przesłuchanie. Został zwolniony następnego dnia. Kilka miesięcy później wojsko przeprowadziło kolejne przeszukanie domu. Mąż został on zatrzymany przez wojsko i przewieziony do miejsca zatrzymania na trzy dni. W tym czasie został ciężko pobity i doznał obrażeń ciała. Po kilku miesiącach żołnierze ponownie pojawili się w ich domu. Na kilka dni zatrzymali Olenę w prowizorycznym miejscu zatrzymania (stary dom wczasowy). **Za-**

71 Chodzi o torturę duszenia przy użyciu maski gazowej, w której wielokrotnie ogranicza się lub odcina przepływ tlenu, aż do momentu uzyskania przyznania się do przesłuchiwanej osoby.

72 Zob. na przykład https://t.me/stop_russian_war_bot.

mknęli mnie w piwnicy. Zabierali mnie tylko do pokoju tortur, a potem z powrotem wsadzali do piwnicy. Kobieta była wielokrotnie bita i została pozbawiona jedzenia i wody. Przesłuchujący kazali Olenie ujawnić, jakiego rodzaju informacje przekazała armii ukraińskiej na temat lokalizacji wojsk rosyjskich.

5.8. Zmuszanie do deklarowania lojalności wobec władz okupacyjnych - „polityka paszportyzacji”

Po nielegalnej aneksji terytoriów ukraińskich Federacja Rosyjska nasiliła wywieraną na miejscową ludność presję, aby ta ubiegała się o rosyjskie obywatelstwo i paszport, co w praktyce oznaczało złożenie deklaracji lojalności wobec władz okupacyjnych.

W kwietniu 2023 roku w Federacji Rosyjskiej uchwalono dekret dotyczący statusu prawnego osób nieposiadających rosyjskiego obywatelstwa na terytoriach okupowanych Ukrainy. W rezultacie Ukraińcy mieszkający na okupowanych terenach obwodów zaporoskiego, chersońskiego, donieckiego i ługańskiego są uważani za „obcokrajowców”, chyba że uzyskali rosyjskie obywatelstwo⁷³.

HFPC przeprowadziła wywiady z 11 osobami mieszkającymi na terytoriach okupowanych, które zostały zmuszone do uzyskania rosyjskiego paszportu pod groźbą utraty pracy, świadczeń socjalnych, a nawet praw rodzicielskich.

Z relacji rozmówców HFPC, a także z ustaleń organizacji międzynarodowych⁷⁴, wynika, że powszechne jest wywieranie presji w miejscu pracy. Według analizy Misji Obserwacyjnej ONZ w Ukrainie Federacja Rosyjska zmieniła funkcjonujący na terytoriach okupowanych system usług publicznych, dostosowując go do własnych standardów. Władze okupacyjne wywierają presję na pracowników instytucji publicznych i usługodawców, aby kontynuowali swoją pracę, okazując lojalność wobec Federacji Rosyjskiej⁷⁵. Ci, którzy odmawiają, narażeni są na surowe restrykcje - np. w odniesieniu do swobody przemieszczania się, a także dostępu do podstawowych usług, takich jak opieka zdrowotna i świadczenia socjalne.

73 OBWE, Report on violations and abuses of international humanitarian and human rights law, war crimes and crimes against humanity, related to the arbitrary deprivation of liberty of Ukrainian civilians by the Russian federation, 25 kwietnia 2024 [dostęp 20.05.2024].

74 OHCHR, Situation of human rights in the territory of Ukraine during the Russian occupation and its aftermath: 24 February 2022 – 31 December 2023, 26 marca 2024.

75 Tamże.

HFPC rozmawiała z mężczyzną, który pracował jako traktorzysta w przedsiębiorstwie rolniczym w miejscowości nieopodal Chersonia. Powiedział, że po przejęciu przedsiębiorstwa przez władze okupacyjne w lipcu 2022 r., nowe kierownictwo zmusiło pracowników do wystąpienia o rosyjskie paszporty. Był to warunek oficjalnej kontynuacji zatrudnienia w firmie. To właśnie skłoniło go do opuszczenia okupowanych terytoriów.

Wielu emerytów, rencistów i innych osób uzależnionych od świadczeń socjalnych, w tym osób z niepełnosprawnością, nie miało już dostępu do wsparcia z Ukrainy, ponieważ ukraiński system bankowy i pocztowy nie funkcjonował na terytorium okupowanym. Nie mieli więc innego wyjścia, jak tylko uzyskać rosyjskie paszporty, które umożliwiały im dostęp do świadczeń rosyjskich.

Osoby, które miały możliwość zorganizowania i odbycia długich (i często ryzykownych) podróży przez terytorium Federacji Rosyjskiej, zdecydowały się na opuszczenie okupowanych terytoriów.

Danylo z obwodu chersońskiego powiedział HFPC, że w 2023 r. władze rosyjskie zwiększyły w jego wiosce presję dotyczącą ubiegania się o rosyjskie obywatelstwo. Zapamiętał, że jego rodzina nie mogła już otrzymywać świadczeń wychowawczych na podstawie ukraińskich dokumentów tożsamości. Mimo presji ekonomicznej wywieranej na jego gospodarstwo domowe odmówił ubiegania się o rosyjskie obywatelstwo. Latem 2023 roku do jego domu przyszedł pracownik socjalny i przekonywał go, aby złożył wniosek o przyznanie obywatelstwa rosyjskiego w celu zachowania praw rodzicielskich. Mężczyzna pamięta, że żołnierze obsadzający punkt kontrolny w wiosce również wywierali zwiększoną presję na osoby, które nie wystąpiły o rosyjskie obywatelstwo. W sierpniu 2023 roku Danylo zdecydował się na opuszczenie terytoriów okupowanych. W rozmowie z HFPC wspominał stres, jaki towarzyszył mu podczas kontroli granicznej w obwodzie ługańskim, spowodowany groźbami ze strony funkcjonariuszy. *Wszyscy szybko przeszli [punkt kontroli granicznej]. Kiedy przyszła moja kolej, zapytali mnie, czy zamierzam walczyć dla sił zbrojnych Ukrainy. Grozili, że przestrelą mi kolano, żebym nie mógł wstąpić do wojska.*

HFPC rozmawiała z czterema osobami, które opuściły terytoria okupowane, między innymi ze względu na obawy, że władze odbiorą im dzieci lub zmuszą do uzyskania dla nich rosyjskiego obywatelstwa.

Kobieta mieszkająca w wiosce w okupowanej części obwodu chersońskiego opuściła Ukrainę wraz z trójką wnuków, ponieważ rosyjskie wojsko zagroziło,

że zabierze je i przekaże pod opiekę obywateli Rosji – chyba że rodzina złoży wniosek o wydanie rosyjskich paszportów.

Celem tego typu działań były w szczególności dzieci. HFPC rozmawiała z kobietą z Doniecka, której nastoletnia córka była zmuszona przez władze szkoły do uzyskania rosyjskiego paszportu; zagrożono jej, że jeśli nie uzyska rosyjskiego obywatelstwa, nie otrzyma świadectwa szkolnego ukończenia 9. klasy.

Rozmówcy HFPC opisywali, w jaki sposób dzieci zmuszane były do nauki w ramach rosyjskiego programu nauczania w szkole. Zajęcia zdalne prowadzone przez nauczycieli ukraińskich zostały wstrzymane, a ukraińskie podręczniki szkolne – skonfiskowane. Ukraińskie organizacje pozarządowe informują, że dzieci na terytoriach okupowanych uczą się w języku rosyjskim, kształcone są w zakresie rosyjskiej interpretacji historii, a do domu przynoszą świadectwa i dyplomy poświadczające w rosyjskim systemie edukacji.⁷⁶

Anna z obwodu donieckiego powiedziała HFPC, że wyjechała z terytoriów okupowanych, aby uchronić córkę przed indoktrynacją wprowadzoną w szkołach przez władze okupacyjne. *„Na początku [okupacji] było jeszcze zdalne nauczanie, ale z czasem zaczęli zmuszać ją [córkę] do pójścia do szkoły. Poszła raz i nie chciała już wracać. Powiedziała, że w szkole gra się hymn Rosji, wszędzie wiszą te rosyjskie flagi. Portret Putina tam wisi i wymyślono jakąś pionierską organizację dla dzieci. Kazali dzieciom, aby przyszły do szkoły w pełnym mundurze”*

Mieszkanka wioski w obwodzie chersońskim opowiedziała HFPC, że jej córka uczyła się zdalnie w ramach ukraińskiego systemu edukacji do czasu, kiedy wioska utraciła dostęp do Internetu dostarczanego przez ukraińskich operatorów. Rosyjskie łącze internetowe, które zastąpiło ukraińskie, było zbyt wolne, a jej dziecko zostało pozbawione możliwości uczestniczenia w zajęciach szkolnych. Podobnie jak Anna, kobieta zdecydowała się opuścić terytoria okupowane przede wszystkim ze względu na córkę.

76 Więcej informacji można uzyskać pod adresem <https://almenda.org/en/prohrama-universytetski-zminy/>.

6. NIEBEZPIECZNA DROGA Z TERYTORIÓW OKUPOWANYCH DO POLSKI

Większość osób, z którymi rozmawiała HFPC, czuła się zmuszona do ucieczki ze swoich domów z powodu strachu związanego z systemem represji (w tym „przymusowej paszportyzacji”), który funkcjonuje na terenach okupowanych, zwiększonej aktywności militarnej sił zbrojnych obu stron, w tym aktywnie prowadzonych działań wojennych w pobliżu ich domów lub zniszczenia ich mienia, bądź też braku dostępu do podstawowej infrastruktury i usług. Ludzie musieli planować ucieczkę z terenów objętych działaniami wojennymi, mając bardzo ograniczony dostęp do informacji.

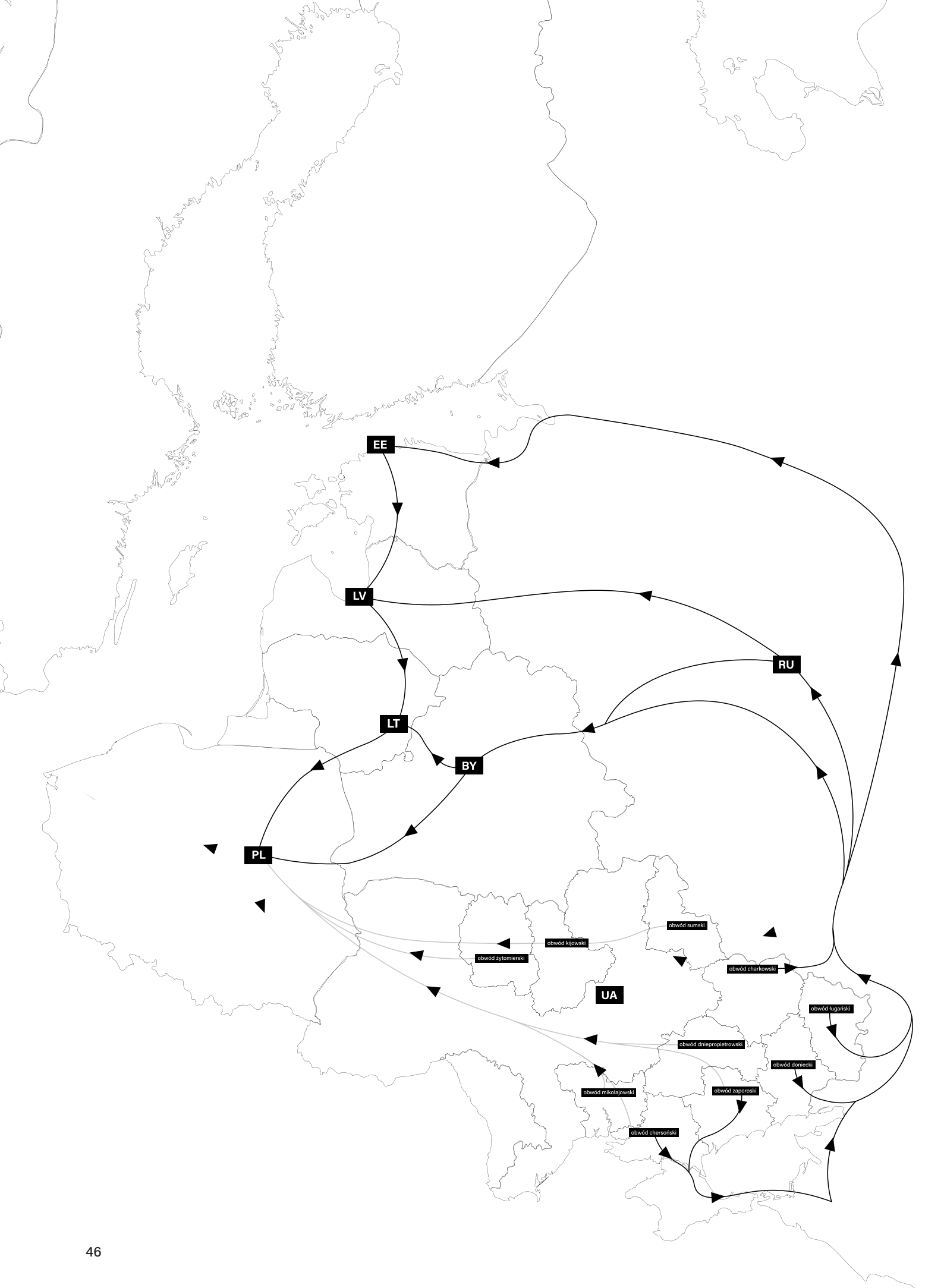
Większość osób, z którymi rozmawiała HFPC, wyjaśniła, że chociaż nie było zakazu opuszczania terytorium okupowanego przez Federację Rosyjską, musieli pokonać wiele przeszkód, aby się stamtąd wydostać:

- Nie istniał oficjalny, zorganizowany proces powrotu na terytoria kontrolowane przez Ukrainę, nie było też możliwości kontynuowania podróży do krajów trzecich. Powroty były szczególnie trudne dla osób z dodatkowymi ograniczeniami takimi jak niepełnosprawność.
- Wybór dróg ucieczki był ograniczony, zwłaszcza na obszarach kontrolowanych przez siły Federacji Rosyjskiej.
- Wielu rozmówców z okupowanych terytoriów mówiło HFPC, że korzystali z pomocy grup wolontariuszy⁷⁷ (osób prywatnych, kierowców), którzy ułatwili im dalszą podróż i pomagali przemieszać się tak, aby ograniczyć ryzyko zawrócenia lub zatrzymania na przejściach granicznych w różnych krajach. Wolontariusze ci doradzali na przykład, jakie dokumenty tożsamości należy okazywać funkcjonariuszom straży granicznej lub żołnierzom w punktach kontrolnych. Grupy wolontariuszy pomagały również w znalezieniu środków transportu i miejsc zakwaterowania.
- Inni rozmówcy nie otrzymali żadnej pomocy.
- Anna z Doniecka powiedziała HFPC, że opuściła okupowane terytoria 30 maja 2023 roku i przejechała ponad 650 km, aby dotrzeć do części kraju kontrolowanej przez rząd ukraiński. Podróżowała autobusem i przedostała

⁷⁷ Więcej informacji na temat pracy wolontariuszy można uzyskać na stronach internetowych organizacji Rubikus i Asymetryści.

się przez obwód ługański do granicy z Federacją Rosyjską. Po przekroczeniu granicy dotarła do rosyjskiego miasta Biełgorod i stamtąd wzięła taksówkę, która zawiozła ją do innego przejścia granicznego między Federacją Rosyjską a ukraińskim obwodem sumskim. Po przekroczeniu granicy musiała przejść dwa kilometry, zanim dotarła do ukraińskiego wojska, które zorganizowało jej podróż autobusem do najbliższego punktu kontrolnego armii ukraińskiej. Tam została poddana szczegółowym przesłuchaniom prowadzonym przez władze ukraińskie i dopiero po ich zakończeniu mogła kontynuować podróż. Następnie dotarła do Polski, a ostatecznie osiadła w Norwegii. Opuściła Donieck przede wszystkim dlatego, że władze okupacyjne zmuszały ją do uzyskania rosyjskiego obywatelstwa dla jej nastoletniej córki.

- Jedna trzecia rozmówców wjechała do Polski, przekraczając granicę lądową z Ukrainą. Dla większości osób, które mieszkały na terenach okupowanych przez Rosję, jedyna możliwa droga ucieczki biegła przez terytorium Federacji Rosyjskiej. Wielu, zanim dotarło do Federacji Rosyjskiej, musiało przejechać przez okupowany Krym.
- Wśród rozmówców HFPC, którzy uciekli ze swoich domów, przedostając się przez terytorium Federacji Rosyjskiej, blisko połowa wjechała do Polski, przekraczając granicę lądową z Białorusią, a jedna trzecia podróżowała przez Łotwę i Litwę przed dotarciem do Polski. Jest kilka osób, które przedostały się do Polski, podróżując przez terytorium Estonii (następnie Łotwę i Litwę) lub Gruzji (drogą powietrzną).
- Jak wyżej wspomniano, wiele osób zostało zmuszonych do przyjęcia paszportu rosyjskiego. HFPC rozmawiała z uchodźcami, którzy zostali rozdzieleni z członkami swoich rodzin, którzy nie mogli uciec z terytoriów okupowanych, ponieważ ich dokumenty podróży, w tym paszporty ukraińskie, zostały zatrzymane przez władze okupacyjne podczas rewizji w domu lub podczas zatrzymania.

7. GLOBALNE DZIAŁANIA W ZAKRESIE ŚCIGANIA ZBRODNI MIĘDZYNARODOWYCH I ROLA POLSKI WE WSPIERANIU OSÓB OCALAŁYCH W UZYSKANIU DOSTĘPU DO WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI I REPARACJI

7.1. Podejmowane działania w zakresie ścigania sprawców zbrodni międzynarodowych na szczeblu międzynarodowym i krajowym

W Ukrainie Biuro Prokuratora Generalnego Ukrainy prowadzi postępowania karne, wspierane w kwestiach dowodowych i technicznych przez rządy innych państw. Do tej pory zarejestrowanych zostało 122 000 zawiadomień o popełnieniu przestępstwa. Tak ogromna liczba spraw jest wyzwaniem dla ukraińskiego systemu sprawiedliwości. Wsparcie międzynarodowe jest kluczowe.

W marcu 2023 r. sędziowie MTK wydali nakazy aresztowania prezydenta Rosji Władimira Putina i Marii Lwowej-Belowej, komisarz ds. praw dziecka w kancelarii prezydenta Rosji.⁷⁸ Nakazy aresztowania są wynikiem postępowania MTK wszczętego przez prokuratora Trybunału w marcu 2022 r. w związku z sytuacją w Ukrainie. Zarówno Federacja Rosyjska, jak i Ukraina nie są członkami MTK, ale Ukraina zaakceptowała jurysdykcję Trybunału nad domniemanymi zbrodniami popełnionymi na jej terytorium od listopada 2013 roku. Prokurator MTK wystął pracowników Urzędu Prokuratora, ekspertów kryminalistycznych i personel pomocniczy do kraju w celu zbadania zbrodni podlegających jurysdykcji Trybunału.

Rosja nie jest członkiem MTK i nie jest prawnie zobowiązana do współpracy z Trybunałem podczas toczącego się śledztwa w sprawie zbrodni popełnionych w Ukrainie. Jednak, ponieważ Ukraina zaakceptowała jurysdykcję MTK na podstawie art 12 ust. 3 Statutu Rzymskiego, a więc w drodze deklaracji, a nie raty-

78 MTK, Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, 17 marca 2023 [dostęp 20.05.2024].

fikacji Statutu⁷⁹, Prokurator MTK może badać podejrzenia popełnienia zbrodni znajdujących się w jurysdykcji MTK popełnionych w Ukrainie - przez wszystkie strony konfliktu. Jurysdykcja MTK w Ukrainie obejmuje ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne.

Agencja UE ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych (Eurojust) powołała w marcu 2022 r. wspólny zespół dochodzeniowo-śledczy (JIT) badający zbrodnie popełnione w czasie konfliktu zbrojnego w Ukrainie, aby ułatwić prowadzenie śledztw w sprawie popełnionych zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i ewentualnie zbrodni ludobójstwa, i umożliwić wymianę informacji między Ukrainą, państwami członkowskimi UE i MTK. Obecnie do JIT należy sześć państw członkowskich UE (Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Rumunia i Słowacja)⁸⁰, a także Ukraina i Urząd Prokuratura MTK (OTP).

Organy ścigania w wielu państwach również wszczęły postępowania karne związane z podejrzeniami popełnienia zbrodni międzynarodowych w Ukrainie. W niektórych państwach śledztwa te ograniczają się do zbierania i analizowania dowodów zbrodni międzynarodowych (w tym poprzez przesłuchiwanie ofiar i świadków wśród ludności uchodźczej). Takie właśnie działania są podejmowane w Polsce.

Cześć państw prowadzi śledztwa na podstawie jurysdykcji uniwersalnej, która umożliwia i zobowiązuje państwa do efektywnego ścigania.⁸¹

Ukraińskie i międzynarodowe grupy społeczeństwa obywatelskiego, w tym HFPC, dokumentują naruszenia prawa międzynarodowego i ściśle współpracują z Biurem Prokuratora Generalnego Ukrainy oraz innymi mechanizmami śledczymi.

⁷⁹ Zbrodnia agresji pozostaje w tym przypadku poza jurysdykcją MTK, ponieważ wymaga, aby państwo oskarżone o popełnienie zbrodni było stroną statutu rzymskiego. Zbrodnia agresji jest definiowana w statucie rzymskim jako „użycie siły zbrojnej przez jedno państwo przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niezależności politycznej innego państwa lub w jakikolwiek inny sposób niezgodny z Kartą Narodów Zjednoczonych”. Obejmuje ona, m.in., inwazję, okupację wojskową, aneksję z użyciem siły. Przyszłe procesy osób odpowiedzialnych za to przestępstwo mogą być rozpatrywane przez sądy krajowe lub specjalny trybunał.

⁸⁰ Więcej informacji pod adresem: <https://www.eurojust.europa.eu/publication/joint-investigation-team-alleged-core-international-crimes-committed-ukraine> [dostęp 20.05.2024].

⁸¹ Zob. Na przykład: The Clooney Foundation for Justice, CFJ Files Cases in Germany Against Russian Commanders for Crimes Committed in Ukraine, 26 października 2023; [dostęp 20.05.2024].

7.2. Działania mające na celu zapewnienie osobom ocalałym reparacji, w tym kompensaty za poniesione szkody i krzywdy moralne

Władze i organizacje pozarządowe w Ukrainie oraz członkowie społeczności międzynarodowej podjęli liczne – zakrojone na niespotykaną dotąd skalę – działania, aby ścigać te zbrodnie. Większość tych działań koncentruje się jednak wokół postępowań karnych prowadzonych przeciwko sprawcom i często pomija potrzeby i perspektywę osób pokrzywdzonych, które borykają się z konsekwencjami zbrodni.

Osoby te powinny mieć dostęp do systemu sprawiedliwości, który umożliwia nie tylko rozliczenie sprawców i uznanie popełnionych zbrodni, ale obejmuje także reparacje, w tym kompensatę za szkody i krzywdy w postępowaniu karnym, których celem jest przezwyciężenie destrukcyjnego wpływu naruszeń MPH i MPPCz na życie osób ocalałych.

Istnieją lub są opracowywane różne inicjatywy mające na celu przyznanie reparacji w związku z konfliktem w Ukrainie, zarówno na szczeblu państwowym, jak i międzynarodowym. Ponadto rządy na całym świecie, przy wsparciu rządu Ukrainy, badają, w jaki sposób można pozyskać globalne fundusze, aby sfinansować koszty reparacji (na poziomie państw i jednostek), w tym nie tylko w formie wypłat odszkodowań, ale także systemu wsparcia dla osób, które doświadczyły naruszeń prawa MPH i MPPCz.

W Ukrainie władze podjęły kroki w kierunku stworzenia kompleksowego programu reparacji, ale jest to trudne ze względu na szereg czynników (np. trwające działania wojenne, bardzo liczna grupa osób pokrzywdzonych i konieczność wprowadzenia zmian w systemie prawnym).⁸² Istnieje (lub jest tworzonych) kilka mechanizmów administracyjnych oferujących różne formy wsparcia osobom, które doświadczyły naruszeń MPH i MPPCz. Jednak te mechanizmy nie mają jeszcze kompleksowego charakteru, ani nie obejmują swoim zasięgiem wszystkich ofiar i osób ocalałych.⁸³ Można do nich zaliczyć:

- Ustawę „o odszkodowaniu za szkody i zniszczenie niektórych kategorii nieruchomości w wyniku działań wojennych, aktów terroryzmu, sabotażu spowodowanego agresją wojskową Federacji Rosyjskiej” nr 7198m, na podstawie której osoby fizyczne, których mienie zostało uszkodzone lub zniszczone

82 Rada Europy, Expert Report on Remedies and Redress Mechanisms for War-Affected Individuals in Ukraine, listopad 2023 [dostęp 20.05.2024].

83 Redress, The delivery of reparation for Ukraine, listopad 2023 [dostęp 20.05.2024].

mogą uzyskać odszkodowania. Jednak w swoim obecnym brzmieniu ustawa nie obejmuje osób z terenów okupowanych przez Federację Rosyjską.⁸⁴

- Mechanizmy zapewniające odszkodowania i kompleksowe wsparcie dla osób, które padły ofiarą arbitralnych zatrzymań, w tym na podstawie Ustawy z dnia 26 stycznia 2022 r. o ochronie socjalnej i prawnej osób pozbawionych wolności osobistej w wyniku agresji zbrojnej na Ukrainę oraz członków ich rodzin⁸⁵. W praktyce mechanizmy te nie zawsze działają prawidłowo lub nie są dla wszystkich dostępne. Dla uchodźców ubieganie się o wsparcie jest wyzwaniem - zwłaszcza w odniesieniu do osób pochodzących z terenów okupowanych przez Federację Rosyjską.
- Inicjatywy mające na celu realizację praw osób pokrzywdzonych w wyniku przemocy seksualnej związanej z konfliktem, np. Plan działania z września 2022 r. na rzecz wdrożenia ram współpracy z rządem Ukrainy w zakresie zapobiegania i reagowania na przemoc seksualną związaną z konfliktem⁸⁶. Ponadto, przy wsparciu eksperckim organizacji, takich jak Global Survivors Fund, Stowarzyszenie Kobiet-Prawniczek Ukrainy „JurFem” i stowarzyszenie ocalałych „SEMA Ukraina” uruchomiono również pilotażową inicjatywę mającą na celu zapewnienie reparacji 500 osobom ocalałym, które doświadczyły przemocy seksualnej podczas wojny.⁸⁷ Jednocześnie, władze Ukrainy pracują nad ustawą, która będzie regulowała dostęp do reparacji dla tej grupy osób pokrzywdzonych. Uchodźcy, aby mogli się zarejestrować i ubiegać o wsparcie w ramach tych inicjatyw, często potrzebują wsparcia psychologicznego i pomocy prawnej.

7.3. Rola Polski we wspieraniu dostępu do mechanizmów wymiaru sprawiedliwości i reparacji

Podejmowane w Ukrainie i na całym świecie wysiłki zmierzające do postawienia sprawców zbrodni międzynarodowych przed sądem mają bezprecedensowy charakter. Jednocześnie, prowadzenie śledztw i zbieranie dowodów są nie-

84 OHCHR, „Situation of Human Rights in Ukraine in the Context of the Armed Attack of the Russian Federation”, 24 lutego – 15 maja 2022, pkt. 55 [dostęp 20.05.2024].

85 Zobacz: Ustawa o ochronie socjalnej i prawnej osób pozbawionych wolności osobistej w wyniku agresji zbrojnej na Ukrainę oraz członków ich rodzin, 26 stycznia 2022 [dostęp 20.05.2024].

86 Plan działania na rzecz wdrożenia ram współpracy z rządem Ukrainy w zakresie zapobiegania i reagowania na przemoc seksualną związaną z konfliktem, wrzesień 2022 [dostęp 20.05.2024].

87 Biuro Premiera Ukrainy, Providing urgent interim reparations today should become an important element of achieving justice in the future, 4 marca 2024 [dostęp 20.05.2024].

zwykle trudne w czasie trwania działań wojennych i bez bezpiecznego dostępu do obszarów, w których popełniono przestępstwa.

W 2022 roku polska Prokuratura Krajowa wszczęła postępowanie karne w przedmiocie wojny napastniczej Rosji przeciwko Ukrainie i popełnionych w jej trakcie zbrodni wojennych. Polska utworzyła zespół śledczy, który wspiera gromadzenie dowodów dla śledztw prowadzonych w Ukrainie, w MTK oraz w państwach europejskich, które wykonują jurysdykcję uniwersalną (lub inną eksterytorialną). Władze zadeklarowały również poparcie dla utworzenia międzynarodowego (lub umiędzynarodowionego) trybunału do spraw zbrodni agresji⁸⁸.

Pomimo tych pozytywnych działań HFPC jest zaniepokojona faktem, że w Polsce uchodźcy z Ukrainy, którzy doświadczyli rażących naruszeń praw człowieka i poważnych naruszeń prawa humanitarnego, napotykają trudności w korzystaniu z przysługujących im praw i mają ograniczony dostęp do odpowiedniego systemu wsparcia.

Brak jest sprawnej koordynacji między rządem, prokuraturą i organizacjami społeczeństwa obywatelskiego działającymi w obszarze ścigania zbrodni międzynarodowych⁸⁹, co uniemożliwia skuteczniejsze dotarcie do i wspieranie tych osób.

W Polsce nadal przebywa około 1 miliona uchodźców z Ukrainy, ale brakuje oficjalnych danych na temat tego, ile jest wśród nich osób, które doświadczyły przestępstw takich jak tortury, przemoc seksualna czy wymuszone zaginięcie⁹⁰. Trzeba zaznaczyć, że problem braku identyfikacji takich osób w Polsce dotyczy zarówno uchodźców z Ukrainy, Polaków i innych cudzoziemców.

Większość uchodźców w UE ma dostęp do ochrony międzynarodowej przewidzianej w dyrektywie w sprawie tymczasowej ochrony z 2001 r., którą państwa członkowskie UE uruchomiły na początku marca 2022 r. W Polsce, oprócz ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, dyrektywa UE wdrażana jest na podstawie dedykowanej ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (tzw. specustawa). Gwarantuje ona pozwolenie na pobyt, dostęp do rynku pracy, dostęp do zakwaterowania, opieki zdrowotnej i społecznej oraz edukacji.

88 Ministerstwo Sprawiedliwości, Minister of Justice Adam Bodnar and Deputy Minister Maria Ejchart visit Kyiv, 1 marca 2024 [dostęp 20.05.2024].

89 Rzeczpospolita, Grzebyk, Kuczyńska: Jak wymiar sprawiedliwości powinien ścigać zbrodniarzy międzynarodowych, 17 stycznia 2024 r. [dostęp 20.05.2024].

90 Przykłady takich systemów identyfikacji i wsparcia można znaleźć w: ODIHR, CTI, Providing rehabilitation to victims of torture and other ill-treatment, 2018 [dostęp 20.05.2024].

Tymczasem, jak wynika z doświadczeń HFPC zdobytych podczas rozmów z uchodźcami, którzy doświadczyli naruszeń MPH i MPPCz, wielu wymaga specjalistycznych (np. uwzględniających traumę) usług, takich jak opieka medyczna, pomoc psychologiczna, wsparcie ekonomiczne czy pomoc prawna. Jednak w Polsce brakuje systemu wsparcia dla wszystkich osób pokrzywdzonych w wyniku rażących naruszeń praw człowieka i poważnych naruszeń prawa humanitarnego – niezależnie od ich narodowości i statusu prawnego w kraju.

8. REKOMENDACJE

Od czasu inwazji Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku tysiące cywilów straciło życie. Wielu doświadczyło przemocy i okrucieństwa. Trudno opisać wpływ opisanych w raporcie naruszeń MPH i MPPCz na życie poszczególnych osób w wymiarze psychologicznym, fizycznym, społecznym czy ekonomicznym. A jednak każda z osób, z którymi rozmawiała HFPC, demonstrowała niezwykłą godność i wolę przetrwania. Ci, którzy pozostają w Ukrainie – broniąc i odbudowując swój kraj – oraz ci, którzy zostali zmuszeni do ucieczki z domów, chcą, aby sprawiedliwości stało się zadość. Chcą, aby osoby odpowiedzialne za śmierć ich bliskich, obrażenia, których doznali, ataki na ich domy i ich dewastację oraz zniszczenie lokalnych społeczności zostały pociągnięte do odpowiedzialności.

Federacja Rosyjska jako agresor w wojnie, którego siły zbrojne są sprawcą zdecydowanej większości udokumentowanych naruszeń MPH i MPPCz, jest odpowiedzialna za zrealizowanie obowiązku reparacji w stosunku do osób pokrzywdzonych. Jednak wobec braku takiej woli ze strony Rosji, Ukraina, przy wsparciu innych rządów podejmuje z własnej inicjatywy działania w celu zapewnienia przestrzegania praw wszystkich ocalałych osób.

Aby cierpienie ludzkie ustało, Federacja Rosyjska musi zaprzestać naruszeń MPH i MPPCz i wycofać swoje siły zbrojne z uznanych na arenie międzynarodowej granic Ukrainy zgodnie z rezolucjami Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr ES-11/1 i ES-11/4 (2022).

Do tego czasu rządy państw przyjmujących uchodźców mogą podejmować skuteczne działania, aby wspierać wysiłki Ukrainy poprzez ściganie zbrodni międzynarodowych i zapewnianie wsparcia ofiarom i ocalałym. Powinien to być wspólny wysiłek państw działających na rzecz zwalczania bezkarności za te zbrodnie, pomocy w odbudowie życia jednostek, zapewnieniu pokoju i demokracji oraz praworządności w Ukrainie i całym regionie.

Do Rządu Rzeczypospolitej Polskiej:

W opinii HFPC władze polskie mogą podjąć następujące działania w celu zapewnienia efektywnego wsparcia dla realizowanego pod kierunkiem Ukrainy procesu sprawiedliwości okresu przejściowego oraz zapewnienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości i różnych form reparacji dla osób, które doświadczyły poważnych naruszeń MPH i MPPCz:

- **Utworzenie stałego zespołu w Prokuraturze Krajowej zajmującego się ściganiem zbrodni międzynarodowych.** Taki zespół powinien działać w ramach wypracowanej strategii ścigania zbrodni międzynarodowych oraz mieć zapewnione odpowiednie środki w celu podwyższania swoich kompetencji i stworzenia zaplecza technicznego do prowadzenia działań śledczych, w tym kontaktu z osobami pokrzywdzonymi i świadkami zbrodni międzynarodowych wśród uchodźców, a także odpowiedniego wsparcia dla tych osób, w tym dostępu do pomocy psychologicznej.
- **Przeprowadzenie przez Ministerstwo Sprawiedliwości analizy systemu prawnego pod kątem rozpatrywania zbrodni międzynarodowych przed polskimi sądami.** Polska jako kraj zobowiązany do respektowania zasady rządów prawa, a także jako państwo graniczące z Ukrainą i przyjmujące dużą liczbę ukraińskich uchodźców, ma wyjątkową możliwość wspierania dostępu do wymiaru sprawiedliwości dla osób dotkniętych zbrodniami międzynarodowymi. Biorąc pod uwagę skalę popełnionych zbrodni i wyzwania jakie stoją przed ukraińskim wymiarem sprawiedliwości, wykonywanie uniwersalnej jurysdykcji przez inne kraje jest bardzo istotne.
- **Opracowanie wytycznych dla urzędów państwowych celu zapewnienia kompleksowego wsparcia dla osób pokrzywdzonych.** Polska może wypełnić swoje międzynarodowe zobowiązania, w tym wdrożyć *Podstawowe zasady i wytyczne ONZ dotyczące prawa do środka prawnego i reparacji dla ofiar rażących naruszeń międzynarodowego prawa praw człowieka i poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego*, poprzez zadbanie o to, aby uchodźcy, którzy doświadczyli poważnych przestępstw, byli identyfikowani przez odpowiednie władze i instytucje oraz mieli dostęp do odpowiedniego wsparcia (usług medycznych, psychologicznych, prawnych i społecznych). Spośród 1 miliona uchodźców w Polsce zatrudnionych jest około 50%, a według ostatniego raportu UNHCR i Deloitte uchodźcy wnoszą ponad 1% do polskiego PKB.⁹¹ Jest jednak duża grupa uchodźców, którzy nadal zmagają się z wieloma trudnościami i potrzebują specjalistycznej pomocy – w tym osoby, które doświadczyły tortur, przemocy seksualnej czy zaginięcia bliskiej osoby. Wiele z nich może cierpieć z powodu następstw psychologicznych wpływających na ich zdolność do pracy i funkcjonowania lub mieć trudności z pokryciem kosztów leczenia związanych z obrażeniami

91 UNHCR, Deloitte, Poland: Analysis of the impact of refugees from Ukraine on the economy of Poland, 5 marca 2024 [dostęp 20.05.2024].

fizycznymi, których doznali. Te osoby nie są w stanie powrócić do swoich domów w najbliższej przyszłości

- Utworzenie komisji składającej się z przedstawicieli odpowiednich ministerstw, prokuratury, ekspertów w zakresie prawa międzynarodowego, a także organizacji pozarządowych. Prace takiej komisji mogą zapewnić stałą formułę współpracy i skuteczną wymianę informacji związanych z zapewnieniem ochrony międzynarodowej dla ofiar i ocalałych, ściganiem zbrodni międzynarodowych i dostępem do kompleksowego wsparcia.

Do społeczności międzynarodowej:

- Kontynuacja pomocy finansowej i technicznej dla Ukrainy jest niezbędna w celu wsparcia kompleksowego rozliczenia zbrodni międzynarodowych. We współpracy z władzami w Ukrainie i instytucjami międzynarodowymi i organizacjami pozarządowymi należy zagwarantować wsparcie inicjatyw mających na celu zapewnienie dostępu do wymiaru sprawiedliwości i programów reparacji dla osób, w tym uchodźców, dotkniętych zbrodniami prawa międzynarodowego popełnionymi w związku z wojną Rosji w Ukrainie.

HR HELSIŃSKA FUNDACJA
PRAW CZŁOWIEKA